

UDK 316.343.3 (497.5 Trogir)
949.75 Trogir "06/14"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 4. 5. 2000.

Ustrojstvo društva u srednjovjekovnom Trogiru

Zdravka Jelaska

Split, Republika Hrvatska

Tema rada jest ustrojstvo društva u srednjovjekovnom Trogiru, a obrađena je analizom uloge i statusa društvenih slojeva i grupa. Obrađen je tijekom njihova formiranja, ustrojavanja i preustrojavanja. Ovaj je rad usko povezan s radom o obitelji i rodu u srednjovjekovnom Trogiru objavljenim u broju 18. ovog časopisa.

Uvod

Kulturno ozračje Trogira potaknulo je, vrlo rano, istraživanje trogirске povijesti i objavljivanje djela o njoj. Dvojica humanista XVII. stoljeća, Ivan Lučić i Pavao Andreis, napisali su dvije povijesti Trogira u kratkom vremenskom razmaku. Oba su djela korisna i kao izvori zbog činjenice da su obojica, osobito I. Lučić, koristila veliki broj pisanih izvora, od kojih neki danas nisu na drugi način sačuvani, te da su im bili poznati neki materijalni spomenici ili njihovi ostaci, izgled i smještaj kojih bi danas bez njihove pomoći bilo teško utvrditi.

Lučićeva *Povijesna svjedočanstva o Trogiru (Memorie istoriche di Tragurio, ora detto Traù)*¹ prvo su djelo o povijesti Trogira, a obuhvaćaju razdoblje od postanka grada do 1571. godine. Najdetaljnije je obrađeno razdoblje od 1102. do 1420. godine. U ovom je djelu politička povijest u prvom planu, ali se u dijelu rada obrađuje pravo, jezik, kultura, izgled grada i običaji Trogirana. Lučić je proučavao i izvrsno poznao hrvatsku povijest i zbivanja u hrvatsko-ugarskoj državi, Veneciji i drugim područjima koja su imala utjecaja na povijest Trogira, pa je u njegovu djelu trogirska povijest dobro povezana sa zbivanjima na širem prostoru. Dosta podataka o povijesti Trogira Lučić je iznio i u djelu *O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske (De Regno Dalmatiae et Croatiae)*². Također je priredio i tiskao s komentarima Život bl. Ivana Tro-

¹ Giovanni Lucio, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, Venetia, 1673; Ivan Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, Split, 1988. (dalje: Lučić, Trogir).

² Joannis Lucii, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstredam, 1666., ed. J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricum, dalmaticum, croaticum et sclavonicum III*, Vindobonae, 1748., 1-781; Ivan Lučić, *O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, Zagreb, 1986.

girskog³ te priredio za tisak *Statut grada Trogira*⁴, glavni izvor za trogirsku pravnu povijest. Svojim je djelovanjem I. Lučić sačuvao mnoga svjedočanstva o svom rodnom gradu, ali i o hrvatskoj povijesti uopće, te postavio uzore znanstvenog djelovanja, zbog čega je s pravom nazvan ocem hrvatske povijesti⁵.

Pavao Andreis svoju je *Povijest grada Trogira (Storia della citta di Traù)*⁶ započeo nakon objavljivanja Lučićevih *Povijesnih svjedočanstava* i dovršio je 1676. godine. Lučić i Andreis razilazili su se u političkim gledištima i djelovanju, pa se nisu potpuno slagali ni u pristupu prošlosti, ni u stilu pisanja. Za razliku od Lučića, koji je u sklopu svojih djela nastojao objaviti što više izvora, pa mu djela često više nalikuju zbirkama izvora s komentarima, nego sintetskim prikazima, Andreis svoj tekst nije opterećivao izvorima i događaje je prikazao sažetije, ali kićenijim i zanimljivijim stilom. Njegovo djelo obuhvaća razdoblje od postanka grada do 1666. godine, a za razliku od Lučića detaljno je obradio razdoblje nakon 1420. godine, što možemo zahvaliti upravo njegovu neslaganju s Lučićem u političkim pitanjima. Osim političkog razvoja Andreis je obradio i topografiju, te crkvenu i općinsku organizaciju.

Lučićev znanstveni rad učinio je Trogir kolijevkom hrvatske znanstvene historiografije, ali povijesna djela pisana su i ranije. Povijest nije samo znanost. U svakom je narodu ona postojala i prije nego što ju je kritičko dokazivanje uzdiglo na razinu znanosti. Kao priča o prošlosti i kronika sadašnjosti ona je jedna od najranijih i najžilavijih književnih vrsta. Priče, legende, životopisi svetaca i kronike dragocjen su izvor za upoznavanje društvenog mentaliteta. Zbog mašte, metaforičnosti i fantazije, često je, u modernoj historiografiji, podcijenjena njihova vrijednost kao izvora, ali neopravdano. One nisu uvijek dobar izvor činjenica, ali odličan su izvor za proučavanje razmišljanja, ideja, predodžbi, ponašanja, osjećaja i svega drugog što nam u istraživanju prošlosti tako često i tako lako izmiče, a bez čega ne možemo shvatiti ni upoznati ljude kojih više nema. Nažalost, takvih je izvora malo sačuvano, zbog čega ih treba oprezno koristiti da subjektivno mišljenje i izražavanje pojedinca ne bi bilo olako proglašeno mišljenjem i izrazom društvene skupine ili cjeline društva. Za povijest Trogira, ali i za cjelokupnu hrvatsku povijest, jedan od najdragocjenijih izvora tog tipa je *Život bl. Ivana Trogirskog*: Od sačuvanih srednjovjekovnih kronika za povijest Trogira značajna su djela kroničara iz susjednog Splita, Tome Arhidakona⁷, Mihe Madijeve i A Cutheisa⁸, zbog čestih kontakata ova dva grada. Dosta podataka o Trogiru pruža dnevnik zadarskog plemića Pavla Pavlovića (*Paulus de Paulo*), koji je 1386. godine bio trogirski knez⁹.

³ Vita b. Ioannis confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula - cum notis Ioannis Lucii, Roma, 1657; *Život sv. Ivana Trogirskoga, Legende i kronike*, Split, 1977., 61-102. (dalje: LK)

⁴ Statuta et reformationes civitatis Tragurii, Venetia, 1708.; Ivan Strohal, Statutum et reformationes civitatis Tragurii, MHJSM X, Zagreb, 1915.; Isti, Statuti primorskih gradova i općina, Zagreb, 1911.; Statut grada Trogira, Split, 1988. (dalje: SGT)

⁵ Općenito o I. Lučiću vidi u: Miroslav Kurelac, Ivan Lučić Lucius (1604-1678), otac hrvatske historiografije, Zagreb, 1994.

⁶ Paulo Andreis, Storia della citta di Traù, Split, 1909.; Pavao Andreis, Povijest grada Trogira, Split, 1977. (dalje: Andreis).

⁷ Thomas arhidiaconus, Historia Salonitana, MSHSM 26, Zagreb, 1894.; Nada Klaić, Historia Salonitana Maior, Posebno izd. SANU, 55., Beograd, 1967.; Toma Arhidakon, Kronika, Split, 1977. (dalje: TA).

⁸ Miha Madijev de Barbazanis, Historija, LK, 159-183; A Cutheis, Tabula, LK, 191-202.

⁹ Ferdo Šišić, Memoriale Pauli de Paulo patritii Iadrensis, Vjesnik Zemaljskog arhiva Zagreb, VI, Zagreb, 1904., 3-54.

Veliki doprinos tradiciji istraživanja i objavljivanja izvora o trogirskoj povijesti, koju je započeo I. Lučić, dao je M. Barada objavljivanjem notarskih i sudskih spisa iz XIII. i XIV. stoljeća¹⁰. Popis zbirki izvora objavila je D. Božić Bužančić¹¹, a M. Ivanišević popis povijesnih izvora o Trogiru od 438. do 1097. godine¹².

Najvažnije i najsveobuhvatnije djelo moderne historiografije o srednjovjekovnom Trogiru jest sinteza N. Klaić *Trogir u srednjem vijeku*¹³. Autorica u ovom radu prati politička zbivanja i postupni razvoj komunalnih institucija do mletačkog osvajanja 1420. godine, s naglascima na odnosu grada prema vrhovnoj vlasti, te na odnosu grada i biskupije, pa je u prvi plan stavljen odnos komune prema van. Odnosi unutar društva autorici su interesantni onoliko koliko su izraženi u političkim zbivanjima. Gospodarska i pravna povijest dotaknute su i površinski obrađene. Gospodarsku povijest trogirskog područja detaljnije su obrađivali M. Mirković¹⁴ i M. M. Freidenberg¹⁵. Ovi radovi kroz gospodarske odnose obrađuju i neke vidove društvenih odnosa. Za povijest Trogira vrlo su značajna djela koja se odnose na područje trogirskog distrikta. Najbolje je istražen dio koji se proteže prema Splitu (*Podmorje*), a ostali su dijelovi distrikta uglavnom zanemareni. V. Omašić je obradio topografiju Kaštelanskog područja¹⁶, a I. Babić je dao cjelovit prikaz povijesti prostora između Splita i Trogira¹⁷.

Osim historiografskih djela koja se odnose na sam Trogir, za istraživanje povijesti trogirskog društva važni su i radovi koji daju opće karakteristike društvenog razvoja na istočnoj obali Jadrana. Najjelovitiji prikaz razvoja komunalnih društava u Dalmaciji, osobito u razdoblju kasnoga srednjega vijeka, dao je T. Raukar¹⁸. Među pojedinim društvenim grupama najbolje je istražen položaj robova koje je proučavao N. Budak¹⁹.

¹⁰ Miho Barada, Trogirski spomenici I/1. (Zapisnici općine trogirske od 21. X. 1263. do 22. V. 1273.), MSHSM, 44., Zagreb, 1948.; L/2. (Zapisnici Pisarne općine trogirske od 31. I. 1274. do 1. IV. 1294.), MSHSM, 45., Zagreb, 1950.; II/1. (Zapisnici Sudbenog dvora općine trogirske od 8. VIII. 1266. do 6. XII. 1299.), MSHSM, 46., Zagreb, 1951.; II/2. (Zapisnici Kurije grada Trogira od 8. XII. 1310. do 11. III. 1331.), Split, 1988. (dalje: TS)

¹¹ Danica Božić Bužančić, Arhivsko spomeničko blago Trogira, Mogućnosti, 27., 10-11, Split, 1980., 1147-1155.

¹² Milan Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima 438-1097. god, Mogućnosti, 27., 10-11, Split, 1980., 964-992.

¹³ Nada Klaić, Trogir u srednjem vijeku, Javni život grada i njegovih ljudi, Trogir, 1985. (dalje: Klaić, Trogir).

¹⁴ Mijo Mirković, O ekonomskim odnosima u Trogiru u XIII. stoljeću, Historijski zbornik, 1951.

¹⁵ Maren Mihajlović Freidenberg, Pozemljenije otkrovenja u okrestnjah goroda Trogira, Ežegodnik po agrarnoj istorii Istočnoj Europi, Vilno, 1963.

¹⁶ Vjeko Omašić, Topografija Kaštelanskog polja, Split, 1978.

¹⁷ Ivo Babić, Prostor između Splita i Trogira, Split, 1984.

¹⁸ Josip Lučić, Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u XI. stoljeću, Zbornik radova Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU, 10., 1980., 209-235; Grga Novak, Prošlost Dalmacije, Zagreb, 1944.; Isti, Autonomija dalmatinskih gradova i njihov unutrašnji razvitak od XII. stoljeća do pada pod Veneciju, u: Historija naroda Jugoslavije, I., Zagreb, 1953.; Ivan Pederin, Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji, Dubrovnik, 1990.; Tomislav Raukar, Društvena struktura dalmatinske komune u srednjem vijeku, JIČ, 1978., 1.-4., 102-110; Isti, Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, Historijski zbornik, 1976-1977., 139-150; Isti, Komunalna društva u Dalmaciji u XIV. stoljeću, Historijski zbornik, 1981., 139-209; Isti, Komunalna društva u Dalmaciji u XV. i prvoj polovini XVI. stoljeća, Historijski zbornik, 1982., 43-118; Ludwig Steindorff, Die dalmatinische Städte im 12. Jahrhundert, Köln-Wien, 1984.; Jorjo Tadić, Mletačka uprava i Dalmacija, u: Historija naroda Jugoslavije, II., Zagreb 1959.

¹⁹ Neven Budak, Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu, Radovi IHP, 17., 1984., 5-34; Isti, Struktura i uloga obitelji serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu, Starohrvatska prosvjeta, 14, 1984., 347-360; Isti, Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu - razvoj i značaj, Historijski zbornik, 1984., 105-138; Isti, Oslobođanje serva i ancila i napuštanje upotrebe njihove radne snage na istočnom Jadranu, Historijski zbornik, 1985., 115-130.

Broj stanovnika

Ne postoje izvješća o broju stanovnika srednjovjekovnoga Trogira. Takve podatke nalazimo u mletačkim izvorima tek u XVI. stoljeću, ali ni oni nisu sasvim pouzdani. Jedini sačuvani srednjovjekovni pokazatelji broja stanovnika jesu omjeri gospodarskih i demografskih snaga između pojedinih dalmatinskih komuna. Najstariji pisani ugovor o savezu Splita i Trogira iz 1239. godine daje nam podatke za ta dva grada. U slučaju rata na kopnu nastupit će zajedno. Splitska će općina dati dvije trećine, a trogiriska jednu trećinu vojnika. Ako bi nekamo slali poslanike, splitska bi općina snosila dvije trećine troškova, a trogiriska jednu. Ukoliko ti poslanici steknu nekakve dobitke, oni se dijele tako da dvije trećine pripadaju Splićanima, a jedna Trogiranima²⁰. Ovi podaci ukazuju na to da je omjer gospodarskih i demografskih snaga Splita i Trogira u to vrijeme bio 2 : 1. Slične podatke daje i ugovor o petogodišnjem vojnom savezu Zadra, Splita i Trogira iz 1290. godine, u kojem se navodi omjer broja vojnika koje trebaju poslati ta tri grada, a taj je bio 3 : 2 : 1²¹.

T. Raukar iznio je procjenu broja stanovnika za dalmatinske gradove u XIV. stoljeću. Prema toj procjeni Trogir je, kao i većina gradova imao 2000-3000 stanovnika, Split oko 4000, a Zadar oko 8000 stanovnika²², što je u skladu s omjerima koje nalazimo u ugovorima iz XIII. stoljeća, s tim da je Trogir bio bliže donjoj nego gornjoj granici procijenjenog broja stanovnika.

Teško je procijeniti koliko je Trogir imao stanovnika prije tog vremena. Jedini pokazatelj jest širenje grada od XII. do XIV. stoljeća na *burgus (Pasike)* ili *Novi grad*. Može se samo pretpostaviti da je Trogir do XII. stoljeća imao između 500 i 1000 stanovnika, a da se zatim polako udvostručavao i u kasnom srednjem vijeku prešao 2000. Zbog male površine grada i velike gustoće naseljenosti nije vjerojatno da je prošao broj od 3000 stanovnika. Cijeli je grad u XIV. stoljeću obuhvaćao prostor od 5,62 ha²³, a prema procjeni T. Raukara gustoća naseljenosti bila je oko 600 stanovnika na 1 ha, ili nešto manje, po čemu je Trogir morao biti jedan od najgušće naseljenih dalmatinskih gradova²⁴.

Mletački sindici Leonardo Veniero i Gerolimo Contareno u izvještaju iz 1525. godine donose podatke o broju radno sposobnih stanovnika²⁵. Radno sposobni, prema podacima iz tog stoljeća, činili su otprilike jednu petinu stanovništva²⁶, te je vjerojatno cijela trogiriska komuna 1525. imala oko 3500. stanovnika. Taj se broj čini dosta niskim za cijelu komunu. Prema izvještaju Giovannia Battiste Giustiniania i Antonia Dieda 1553. godine trogiriska je komuna imala 5000 stanovnika, a prema izvještaju Michiela Bona i Gaspara Brizza godine 1559. imala je 6050 stanovnika.

²⁰ Lučić, Trogir, 150.

²¹ Isto, 326.

²² Raukar, KD XIV, 155.

²³ Bruno Milić, Razvoj grada kroz stoljeća, II., Zagreb, 1995., 155.

²⁴ Isto, 156.

²⁵ Šime Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, MSHSM, Zagreb, 1876.-1880., II., 13-19.

²⁶ Jedna petina omjer je koji se najčešće javlja u izvješćima o broju stanovnika dalmatinskih gradova u XVI. stoljeću. Vidi: Commissiones, II., 204-257, III., 11-22, 122-131.

Na temelju navedenih podataka može se pretpostaviti da je komuna imala između pet i šest tisuća stanovnika, a grad polovicu od toga, te da je broj stanovnika ovisio o raznim poremećajima i migracijama iz zaleđa.

Naseljenost otočnog i kopnenoga dijela distrikta mijenjala se tijekom stoljeća. Do kraja XV. stoljeća otočni je dio komune bio slabo nastanjen (isključivo otok Čiovo)²⁷, a jače naseljavanje počinje tek u vrijeme turskih napada. Veliki Drvenik nije bio nastanjen do XVI. stoljeća. Služio je samo za ispašu stoke²⁸. Do kraja XV. stoljeća većina distriktualaca živjela je na kopnu, što znači da je taj dio distrikta u XIII. i XIV. stoljeću mogao imati oko 2500 stanovnika.

Osnovne smjernice i razdoblja razvoja

Trogirsko srednjovjekovno društvo pripada tipu gradskih društava organiziranih kao zajednica građana na temelju dobrovoljnog udruživanja pojedinaca spremnih na sve poteškoće da bi osigurali svoj opstanak i slobodu djelovanja. Prema van to društvo nastupa isključivo kao kolektiv, a unutar sebe je složena cjelina sastavljena od slojeva i grupa koje imaju svoje posebne interese²⁹.

Izvorna građa pruža nam najviše podataka o trogirskom srednjovjekovnom društvu u njegovoj zreloj, komunalnoj fazi, a zbog nedostatka izvora slabo nam je poznat društveni razvoj u doba prijelaza iz antike u srednji vijek i postupno sazrijevanje srednjovjekovnog društva.

Svoj status komune Trogir izgrađuje u XII. i XIII. stoljeću³⁰. U odnosu na središnju vlast komunalna društva svoju su posebnost nastojala osigurati državno-pravnim ispravama, kojima su zajamčena prava i slobode zajednice građana, da bi se grad mogao lakše razvijati. Tim je povlasticama u prvom redu zajamčena samouprava, osobne slobode stanovnika, visina poreza i drugih davanja (da bi se spriječile zloupotrebe), te prava na komunalni teritorij unutar hrvatsko-ugarske državne zajednice³¹. Kao svaki srednjovjekovni grad, Trogir je uklopljen u feudalno društvo težnjama za stjecanjem povlastica, ali za razliku od feudalca-pojedinca, slobode i zemlju nastoji osigurati cijeloj zajednici.

²⁷ Andreis, 299-300.

²⁸ Isto, 306.

²⁹ Vidi bilješke 13. i 18.

³⁰ Klaić, Trogir, 53-105; Steindorff, Die dalmatinische Städte, 157-173; Isti, Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana, Starohrvatska prosvjeta, 16., 1986., 143-149.

³¹ O vjerodostojnosti tih isprava i podataka u njima bilo je dosta rasprave u historiografiji. Ovdje u ta pitanja ne ulazim, jer smatram da se većina tih isprava, ako i nisu potpuno vjerodostojne, može prihvatiti kao okvir unutar kojega se nalazi dosta pokazatelja koji govore o osnovnim smjernicama razvoja, a i falsifikati nisu pravljani bez razloga, nego zato da se potvrdi nešto što već postoji ili tek nastaje. O kritici tih izvora i podacima u njima koji se mogu prihvatiti vidi: Lučić, Trogir, 109-113; Klaić, Trogir, 54-55; Ista, O autentičnosti privilegija trogirskog tipa, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, 1958., 77-88; Marko Kostrenčić, Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, Rad JAZU, 239., Zagreb, 1930., 56-150; Ludwig Steindorff, Über die Echtheit des 1205. von Andreas II. an die Stadt Nin verliehenen Privilegs, Südost-Forschungen, Band XLII, München, 1983.; Ferdo Šišić, Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman, VHAD, X., 1909., 50-106; Neven Budak, Prva stoljeća Hrvatske, Zagreb, 1994., 126-127. (dalje: PSH)

Općenito, razvoj trogirskoga društva u srednjem vijeku možemo podijeliti na tri razdoblja:

- a) razdoblje malene gradske općine (vjerojatno do sredine X. stoljeća),
- b) protokomunalno razdoblje (otprilike od sredine X. do kraja XI. stoljeća),
- c) komunalno razdoblje (od XII. stoljeća dalje)³².

Već na početku komunalnog razdoblja, u zbivanjima u vrijeme dolaska kralja Kolomana u Dalmaciju, možemo prepoznati dobro ustrojeno društvo koje djeluje kao cjelina koja zna svoje ciljeve, koja zna braniti svoje interese i nastoji dobiti zaštitu vladara³³, što upućuje na to da se zajednica postupno ustrojavala u protokomunalnom razdoblju.

Trogirsko srednjovjekovno društvo ima dva osnovna obilježja: jaku ideju zajedništva među pojedincima i jedinstvenost u odnosu na vanjski svijet, s jedne strane, a s druge strane, težnju svakog pojedinca da sebi i svojim bližnjima osigura što bolji položaj unutar zajednice i izdigne se i materijalno i statusno, što raslojava samu zajednicu. Ova dva obilježja društvenog razvoja zapravo su procesi suprotnog smjera djelovanja, a o njihovoj snazi i međusobnoj ravnoteži ovisila je stabilnost društva. Ideja zajedništva, vjerojatno, se razvila već u razdoblju male gradske općine, ili najkasnije u protokomunalnom razdoblju, jer je, na razini društvenog mentaliteta, takva ideja nužna za ustrojavanje komune. U komunalnom razdoblju ona je već čvrsta. Unutarnje raslojavanje i preslojavanje društva traje mnogo dulje, a konačni odnosi unutar društva uspostavljaju se tek u XIV. stoljeću. Na takvu brzinu uobličavanja društva utjecali su različiti činioci³⁴.

Slabost utjecaja središnje političke vlasti obilježje je većine srednjovjekovnih država, koje su funkcionirale kao manje ili više labave zajednice sastavljene od manjih cjelina na koje je prenesen znatan dio onih ovlasti koje u jačim državama pripadaju središnjoj vlasti ili ih ona barem uspješno nadzire (zakonodavstvo, sudstvo, financije, obrana, unutarnji red i drugo)³⁵. Slabost središnje vlasti izražena je već na početku srednjega vijeka, a ustrojavanjem feudalnog društva još se više pojačavala. Slabost središnjice utjecala je na to da se manje cjeline, kakva je trogirska općina, uglavnom same brinu o organizaciji života na svom prostoru, što je unutar te skupine pojedinaca moralo utjecati na jačanje svijesti o zajedništvu i međusobnoj ovisnosti. Razloge jačanju te svijesti i zbijanju redova unutar društva nije teško naći. Ta-

³² Usporedi: Budak, PSH, 152-155; Ivo Goldstein, Hrvatski rani srednji vijek, Zagreb, 1995., 354-363. (dalje:HRSV); Klaić, Trogir, 53-75; Lucić, Komunalno uređenje, 209-235; Steindorff, O formiranju komune, 141-151.

³³ LK, 73-76, 92-94, 107-110; Budak, PSH, 53; Nada Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1971., 513-532; Ista, Trogir, 45-46, 51-68; Steindorff, Die dalmatinische Städte, 49-54; Isti, Die Vita beati Iohannis Traguriensis als Quelle zur Geschichte der dalmatinischen Stadt Trogir im 12. Jahrhundert, Südost-Forschungen, Band XLVII, München, 1988., 17-19; Ferdo Šišić, Pregled povijesti Hrvatskoga naroda, Zagreb, 1962., 159-164.

³⁴ Usporedi: Raukar, KD XIV, 168, 205-208; Isti, DSDK, 102-110.

³⁵ Usporedi: Ivan Beuc, Osnovni oblici europske srednjovjekovne države, Zbornik PF u Zagrebu, 1981., 3-4; Marc Bloch, Feudalno društvo, Zagreb, 1948.; Fernand Braudel, Civilizacije kroz povijest, Zagreb, 1990., 274-288; Antun Cvitančić, Proemiji statuta naših primorskih komuna - specifičan koncentriran izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i prava, Zbornik PF u Zagrebu, 1967., 3-4; Edith Ennen, Storia della città (medievale, Roma - Bari, 1978.; Roberto Lopez, Rodenje Europe, Zagreb, 1978., 247-250; Henri Pirenne, Povijest Europe od seobe naroda do XVI. stoljeća, Zagreb, 1956., 62-72, 100-105, 141-174; Raukar, DSDK, 102-110.

kav proces obilježava razdoblja nesigurnosti i u krajnjoj crti anarhičnosti, a ti su osjećaji prisutni tijekom cijelog srednjega vijeka. Možemo ih zamijetiti već u kasnoj antici, kad ih uzrokuje slabljenje rimske državne vlasti, gospodarski problemi i vanjska opasnost, a nastavljaju se smjenjivanjem državnih vlasti, odjecima germanske seobe i bizantsko-gotskim ratom³⁶; avarsko-slavenskeom seobom i hrvatskim naseljavanjem koje će Trogir dovesti u položaj enklave, a to znači i trajne nesigurnosti³⁷. Intenzitet tog osjećaja postupno će se smanjivati reguliranjem odnosa s Hrvatskom i postupnim uklapanjem u istu državnu zajednicu, ali uvijek će ponovo dolaziti do izražaja zbog vanjskih opasnosti ili unutrašnje nestabilnosti u državi (borbe za vlast)³⁸.

Slabost središnje državne vlasti vjerojatno je utjecala i na stvaranje osjećaja posebnosti gradske zajednice u odnosu na ostatak državnoga prostora, prisiljavajući je da sama organizira život na svom prostoru. Na taj je način Trogir kao samoupravna zajednica, kao i ostali dalmatinski gradovi, počeo djelovati vjerojatno već u doba bizantske vlasti. Nema nikakvih naznaka da su se hrvatski vladari miješali u pitanja unutrašnjeg ustrojstva dalmatinskih gradova, pa se može pretpostaviti da je kralj Koloman zapravo potvrdio nešto što je već postojalo, ako ne baš točno onako kako stoji u povlastici, onda barem slično tome.

Osjećaj nesigurnosti trajno je prisutan i kroz komunalno razdoblje, jer je središnja vlast u hrvatsko-ugarskoj državi, kao i u svim državama koje počivaju na feudalnom društvu, bila prilično slaba, a katkad i potpuno bez autoriteta. Njezin utjecaj na Trogir dodatno je oslabljen premještanjem središta države daleko na sjever u razdoblju koje obilježavaju spore i loše komunikacije³⁹. Ovakvo je stanje napokon i omogućilo učvršćenje statusa komune. U komunalnom razdoblju organizacija uprave i pravni sustav dobivaju svoj konačni oblik, čime je dovršeno uobličavanje zajednice⁴⁰. Nakon 1420. godine Trogir se uklapa u centraliziranu Mletačku Republiku, koja sužava njegovu samoupravu, ali zbog turskih osvajanja osjećaj nesigurnosti i izoliranosti i dalje je vrlo jak⁴¹.

Raslojavanje unutar društva odvija se ponajprije pod utjecajem gospodarskih činilaca. Društveno-gospodarske razlike postojale su uvijek, ali povećavaju se proširenjem

³⁶ Nenad Cambi, Trogir u antici, *Mogućnosti*, 27, 10-11, 1980., 950-963; Jadran Ferluga, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Posebno izd. SAN, 6., Beograd, 1957., 20-28; Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu od Justinijana do Bazilija I*, Zagreb, 1992.; *Isti*, HRSV, 16-24, 64-75, 93-106, 112-132; Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976., 17, 30-31, 34-35, 227-234, 248-250, 253-262.

³⁷ *Literaturu i pregled teorija o problematici doseljenja Hrvata vidi u: Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1962., 67-84; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1971., 22-28, 36-39, 126-140; *Ista*, O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja Dalmatinskih Hrvata, *Zgodovinski časopis*, 38./4., 1984., 253-270; Lujo Margetić, *Još o dolasku Hrvata*, *Historijski zbornik*, 1985., 227-240; Ivan Mužić, *Podrijetlo Hrvata*, Zagreb, 1988.; Radoslav Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split, 1993.; Budak, PSH, 62-65; Goldstein, HRSV, 76-104.

³⁸ Klaić, Trogir, 27-48; Lučić, Trogir, 91-108; LK, 78, 96-97; Steindorff, *Die Vita beati Iohannis Traguriensis*, 17-36.

³⁹ Klaić, Trogir, 54-59, 64-74, 81-83, 88-105, 157, 165-170, 183-196, 207-226; Lučić, Trogir, 109-113, 305-410. Usporedi literaturu u bilješcima 32-34.

⁴⁰ TS I/1, 116, 441; CD, IV., 299, 384-385, V., 139-140, 591-592; Lučić, Trogir, 69-105;

⁴¹ Andreis, 309-310, 320; komentar T. Raukara u: Andreis, II., 64-67; Maja Novak, *Autonomija dalmatinskih komunata pod Venecijom*, Zadar, 1965.; Raukar, KD XV, 43-55, 70-71, 91-92; *Isti*, VED, 203-225.

materijalne podloge društvenoga razvoja, a konačno se određuju u kasnom srednjem vijeku otežavanjem propusnosti granica društvenih slojeva prema gore i prema dolje. U općinskom i protokomunalnom razdoblju, prije proširenja trogirskoga distrikta, uska materijalna podloga društvenog razvoja i autarkičnost gospodarstva⁴² teško su mogle ubrzati raslojavanje zbog malih mogućnosti bogaćenja pojedinca i stvaranja većih imovinskih razlika između članova zajednice, pa je u tim razdobljima dinamika unutrašnjeg razvoja morala biti spora.

U općinskom razdoblju odvio se prijelaz iz antičkog načina života u srednjovjekovni. Rimska je civilizacija bila izrazito gradska civilizacija, a dominacija grada nad selom bila je jako izražena. Kad u kasnoj antici ta civilizacija doživljava krizu, grad postupno prestaje biti dominantan i na početku srednjega vijeka gubi važnost. Srednjovjekovna civilizacija formira se kao seoska civilizacija, kojoj se grad morao prilagoditi. Trogir je za to imao odlične preduvjete kao grad-satelit velikog središta. Ostao je dovoljno malen da bi se mogao održati na svojoj prirodnoj osnovi, a veći su se gradovi smanjivali ili propadali. Grad ranoga srednjega vijeka ima neke odlike sela, prvenstveno u gospodarskom smislu, jer je svoj opstanak temeljio na poljoprivredi kao glavnoj gospodarskoj grani. Grad Trogir i njegov teritorij bili su dovoljno maleni da su se stanovništvo moglo baviti obradom polja i stanovati u gradu, a trgovina i zanatstvo vjerojatno su bili razvijeni tek toliko da se ne ugase i da budu nužna dopuna. Trogirsko društvo ranoga srednjega vijeka stoga je bilo gradsko više po svojim običajima i shvaćanjima, nego po svakodnevnim poslovima i imovini. Ne postoje izvori iz tog vremena koji bi govorili o mentalitetu društva, ali je činjenica da je dosta znanja iz antičkog doba, pa i shvaćanja i običaja iz antičkog razdoblja sačuvano u svijesti ljudi do komunalnog doba (npr. graditeljstvo, pravne odredbe i sl.) ukazuje na to da su stanovnici Trogira zadržali gradski mentalitet kroz rani srednji vijek⁴³.

Dinamika unutrašnjeg razvoja ubrzala se oživljavanjem trgovine, možda već u IX. ili X. stoljeću⁴⁴, a najkasnije u XI. stoljeću. Na nju je povoljno utjecalo proširenje komunalnog teritorija⁴⁵, tako da se unutarnje društvene strukture uobličavaju od XII. do XIV. stoljeća, a zatim su se počele okamenjivati.

⁴² Babić, Prostor, 71; Klaić, Trogir, 13-16; Željko Rapanić, Iz prošlosti srednjovjekovnog Trogira, *Mogućnosti*, 27, 10 - 11, 1980., 993-995.

⁴³ Tako, na primjer, A. Cvitanić drži da u prvoj knjizi trogirskog Statuta ima dosta starog i prastarog običajnog prava, te da se trogirsko statutarno pravo zasnivalo na rimskom pravu koje vjerojatno nikada nije potpuno zaboravljeno. Vidi: Antun Cvitanić, *Uvod u trogirsko statutarno pravo*, SGT, 9-65.

⁴⁴ I. Goldstein drži da stabilizacija prilika u gospodarstvu i društvu na hrvatskom prostoru nastupa oko 820-830. godine, što je utjecalo i na prilike na obali, te da je napredak u dalmatinskim gradovima vidljiv u X. stoljeću. Pitanje je u kojoj se to mjeri može primijeniti na Trogir. Vidi: Goldstein, *HRSV*, 187-194, 216-227, 320-331, 356-357. Ovi stavovi I. Goldsteina, kao i neki drugi vezani uz razvoj gradova i društva, naišli su na kritiku N. Budaka, pa upućujem na njihovu diskusiju u: Radovi IHP, 28., 1995., 299-333.

⁴⁵ Andreis, 299-315, 320-324; Lučić, Trogir, 117-119, 123-124, 164-169, 172-232, 236-237, 244-304, 411-446, 504-510, 607-610; TA, 152-153, 158-166; Babić, Prostor, 71-103, 107, 109, 124-135, 140-171, 173; Klaić, Trogir, 116-181, 158-170; Josip Kolanović, Šibenik u kasnome srednjem vijeku, Zagreb, 1995., 10-25; Grga Novak, *Povijest Splita, I*, Split, 1978., 124-135, 151-174; Omašić, *Topografija*, 114-129; Isti, *O naseljima trogirskog teritorija*, u: Andreis, II., 87-97.

Temeljni društveni slojevi i grupe

Na raslojavanje unutar društva utjecali su gospodarski, ali i s njima često isprepleteni, upravno-politički čimbenici. Ugled u društvu temelji se na:

- a) imovinskoj podlozi,
- b) ovladavanju određenim znanjima,
- c) upravnim službama,
- d) podrijetlu.

Dok u društvu postoji ravnoteža tih kriterija za stjecanje određenog statusa i dok je četvrti među njima najmanje važan, društvo je unutar sebe dinamično. Unutrašnja dinamika društva očituje se kao trajan proces oblikovanja i preoblikovanja grupa i slojeva. Ta dinamika u trogirskom srednjovjekovnom društvu traje do prve polovice XIV. stoljeća, kad su se poremetili kriteriji ugleda time što je podrijetlo postalo najvažniji temelj ugleda i o njemu je potpuno ovisio udio u vlasti⁴⁶, čime su osnovni društveni slojevi pretvoreni u staleže u pravom smislu te riječi. Na taj je način najprije okamenjen vrh društva, a zatim će se, sa zastojem razvoja u XV. stoljeću početi okamenjivati i ostali dijelovi društva jer će mogućnost promjene biti manja. Ipak, tu će i dalje postojati mogućnost promjene jer to neće priječiti nikakvi pravni propisi⁴⁷.

Poput svakog društva, trogirsko srednjovjekovno društvo bilo je sastavljeno od pojedinaca, ali u srednjem vijeku pojedinac rijetko istupa sam samo u svom interesu. Najmanja društvena jedinica u koju je većina pojedinaca uključena jest obitelj, a na širem planu svaki pojedinac ima svoje mjesto unutar nekog sloja ili grupe. Kroz sastav i djelovanje tih slojeva i grupa najlakše možemo spoznati opća obilježja društva. Dovoljno izvora o strukturi društva sačuvano je samo iz komunalnog razdoblja. Tada je većina osoba bila slobodna i uključena u jedan od tri osnovna društvena sloja: plemiće, pučane i distriktualce. Prva dva sloja obuhvaćala su gradsko stanovništvo, a treći stanovnike seoske okolice. S njima je čvrsto povezana, ali i na određen način izdvojena skupina crkvenih osoba. Manji broj stanovnika bio je iz različitih razloga (vjerskih, političkih, krivičnih, gospodarskih, bioloških) potisnut na rub društva. To je opći okvir koji obuhvaća ustroj dalmatinskih komunalnih društava, te samim time i strukturu trogirskoga društva⁴⁸. Sve te skupine i grupe nisu nastale istovremeno i sve su doživljavale određene promjene položaja. U općinskom i protokomunalnom razdoblju trogirsko su društvo činili samo stanovnici grada te određeni broj osoba koje su živjele na rubu grada i na otoku Čiovu⁴⁹. Širenjem trogirskoga teritorija u trogirsku su općinu uključeni i stanovnici sela, ali oni su po svom statusu i načinu života uvijek ostali poseban sloj stanovništva. Neki su se od njih naselili u gradu i postupno uklopili u gradsko stanovništvo nakon određenog vremena⁵⁰. Osim

⁴⁶ SGT, I/53, 32-33; Lucić, Trogir, 481-485; Klaić, Trogir, 278-282; Raukar, KD XIV, 169, 180-181, 184-185; Isti, KD XV, 79-82.

⁴⁷ Raukar, KD XIV, 180-185; Isti, KD XV, 79-82; Isti, CHF, 139-150.

⁴⁸ Isti, KD XIV, 180-193; Isti, KD XV, 79-82.

⁴⁹ Babić, Prostor, 71; Klaić, Trogir, 13-16; Rapanić, Trogir, 993-995.

⁵⁰ Tako se, na primjer, veliki broj stanovnika Ostroga tijekom komunalnog razdoblja preselio u Trogir. Vidi TS, II/1, 59-61; Babić, Prostor, 78-82; Omašić, Topografija, 114-129.

njih u grad su doseljavale i osobe iz drugih komuna, osobe sa teritorija srednjovjekovne Hrvatske, te osobe iz udaljenijih krajeva. Te naseljenike izvori jednostavno označavaju strancima dok ne steknu pravo građanstva. Poseban su status imali i stranci koji su dolazili u grad na određeno vrijeme, a on je ovisio o svrsi njihova dolaska, području s kojeg dolaze i o statusu koji su tamo imali. Ni osobe koje su bile potisnute na rub društva nisu imale jednak položaj, a on je obično ovisio o razlogu potiskivanja.

Gradsko stanovništvo općinskog i protokomunalnog razdoblja

Trogirsko je stanovništvo, kao i stanovništvo drugih dalmatinskih gradova, na početku srednjega vijeka baštinilo društvene strukture antičkog doba i osobnu slobodu većine stanovnika. Neslobodnih je stanovnika tada vjerojatno bilo malo, jer se broj robova u kasnoj antici stalno smanjivao zbog gospodarskih i vjerskih razloga. Iako su svi slobodni stanovnici uživali rimsko građansko pravo (kao i drugdje u Carstvu od Karakaline konstitucije 212. godine) među njima je bilo razlika glede imetka i statusa. Opća kriza dovela je do usporavanja dinamike društvenog razvoja i do okoštavanja postojećih struktura. Kriza je imala pozitivno djelovanje na dno društvene ljestvice smanjivanjem broja novih robova i oslobađanjem starih robova, ali na srednji i gornji sloj društva djelovala je negativno, smanjujući mogućnost promjene položaja i zanimanja, odnosno povećanja bogatstva i ugleda. Sloj onih koji su upravljali gradom (kurijali) zatvara se i postaje stalež unutar kojeg je funkcija postala nasljedna, što je kodificirano Teodozijevim i Justinijanovim zakonikom⁵¹. Kriza je dovela i do nazadovanja municipalnih institucija, a taj će se proces nastaviti na početku srednjega vijeka raspadanjem starog gradskog ustrojstva i formiranjem novoga. Prijelazom na autarkičnu privredu na kraju antičkoga razdoblja grad je sveden na puki instrument središnje vlasti kojemu je glavni zadatak bilo provođenje državne fiskalne politike, bez obzira radi li se o rimskoj državi uoči njezina kraja, ili pak o istočnogotskoj ili bizantskoj državi. Takav razvoj dovodi do smanjenja gradske autonomije i krize municipalne vlasti jer su nekad časne dužnosti pretvorene u jamstvo za utjerivanje mnogobrojnih nameta, a oni koji su ih obavljali lako su mogli financijski propasti, pa ih je malo tko želio obnašati. Države su uvodile nove gradske dužnosnike kao svoje nadzornike i izvršne organe i to su jedine promjene koje su donosile smjene vlasti. Proces nasljeđivanja položaja i zanimanja a koji je doveo do zatvaranja gornjeg sloja društva, zahvatio je i ostale slojeve stanovništva, osobito obrtnike i kolone. Navedene smjernice razvoja gradskog društva na istočnoj obali Jadrana u ovom razdoblju mogu se s velikom vjerojatnošću primijeniti i na Trogir⁵².

Društveni razvoj od kraja Justinijanove vladavine do XI. stoljeća gotovo nam je nepoznat. S obzirom na činjenicu da na kraju protokomunalnog razdoblja nalazimo dva sloja gradskog stanovništva, plemiće (*maiores* ili *nobiles*) i pučane (*minores* ili *ignobiles*)⁵³, s tim da to nisu zatvorene staleške skupine, ni tada, ni na početku ko-

⁵¹ Suić, Antički grad, 228-230.

⁵² Isto, 230-232, 257; O gospodarskoj osnovi društvenog razvoja usporedi: Goldstein, Bizant, 31-38; Isti, HRSV, 56-75.

⁵³ CD, I, 137-139, 207-208; Documenta, 63, 101-103; Lučić, Trogir, 97-98, 481.

munalnog razdoblja, nego labaviji društveni slojevi⁵⁴, a da bi se to naglasilo možemo ih nazvati protoplemićima i protopučanima⁵⁵, može se samo pretpostaviti kakav je razvoj do toga doveo. Ako su na prijelazu iz antike u srednji vijek postojali staleži, a na kraju ranog srednjeg vijeka ih ne nalazimo, treba pretpostaviti da su određeni čimbenici razvoja utjecali na nestanak čvrstih granica između društvenih skupina.

Zastoj gospodarskog razvoja i problemi upravnog sustava koji su na kraju antičkog i na početku srednjovjekovnog doba doveli do učvršćivanja razlika, vjerojatno su, kasnije, doveli i do suprotnog procesa, odnosno do približavanja slojeva i grupa, najprije na materijalnom planu, a zatim i na društvenom, pojednostavnjivanjem društvenog ustrojstva. Na dnu ljestvice ostaju robovi, a oslobođenici, koloni i seljaci polako se izjednačavaju materijalnim položajem, ali uživaju osobnu slobodu. Vjerojatno nije bio puno bolji materijalni status ribara i siromašnijih obrtnika. Ostalo stanovništvo, koje je bilo imućnije, moglo je pripadati srednjem ili gornjem sloju, ali su se vjerojatno i među njima smanjivale razlike. Nije vjerojatno da je Trogir u antičko doba imao naročito imućnih stanovnika, jer je bogatije i ambicioznije sigurno više privlačila susjedna Salona, a oni su svoj imetak mogli temeljiti samo na zemljoposjedu i trgovini. S krizom trgovine to se bogatstvo više nije moglo povećavati, nego se vjerojatno smanjivalo. Slično je stanje moralo biti i među obrtnicima. Može se pretpostaviti da se na taj način gradsko stanovništvo postupno materijalno izjednačavalo (iako su određene razlike uvijek postojale), pa su i ograde postavljene između slojeva bile više pravne i psihološke, nego imovinske.

U vrijeme avarsko-slavenske seobe, kad se stanovništvo s kopna povlači na otočić, najvažnija uloga grada postaje uloga pribježišta i utočišta⁵⁶. Trogir se pretvara u enklavu romaniziranog stanovništva, što je također moglo utjecati na približavanje društvenih slojeva i na učvršćenje ideje zajednice. Imovinska podloga razvoja sužava se, kao što se smanjuje i mogućnost kretanja. U takvim su se okolnostima granice postavljene između pojedinih društvenih slojeva mogle održavati samo do određene mjere, a da društvo ne degenerira. Trogir tada nije mogao imati veliki broj stanovnika, pa je i broj osoba unutar svakog sloja, osobito unutar staleža vijećnika (ako se taj stalež do tada uspio održati) morao biti malen. Zato su pripadnici različitih slojeva vjerojatno bili prisiljeni na međusobnu ženidbu da bi opstali. Prije promjena u VII./VIII. stoljeću mogli su sklapati brakove sa stanovnicima susjednih gradova ili sa stanovnicima okolnog prostora, ovisno o tome kojem su sloju pripadali, te su na taj način mogli održavati razlike. Promjene koje je donijelo slavensko/hrvatsko naseljavanje vjerojatno su ih za određeno vrijeme zatočile na otočić i međusobna ženidba unutar grada bila je najlakši izbor. Pitanje je koliko su bile jake pomorske veze s drugim enklavama i jesu li one utjecale na moguće proširenje izbora. Poveća-

⁵⁴ Budak, PSH, 152-155; Goldstein, HRSV, 362-363; Klaić, Trogir, 37-39; Lučić, Komunalno uređenje, 212-213; Tomislav Raukar, Zadar u XV. stoljeću, Ekonomski razvoj i društveni odnosi, Zagreb, 1977., 53-56; Steindorff, O formiranju komune, 145-146.

⁵⁵ U historiografiji se, uglavnom, za društvene slojeve protokomunalnog doba, kao i za slojeve komunalnog doba koriste izrazi: plemići i pučani. Ovdje izabirem izraze: protoplemići i protopučani da bih naglasila da su to slojevi labavih granica. Slično tome N. Budak koristi izraz protopatricijat u: PSH, 152-154.

⁵⁶ Babić, Prostor, 77-79; Goldstein, HRSV, 94-98; Klaić, Trogir, 13-15.

nje broja stanovnika prilivom izbjeglica nije moglo biti naročito veliko jer ih Trogir zbog prostornih i gospodarskih ograničenja nije mogao primiti u velikom broju. Zato njihov dolazak i naseljavanje nisu mogli bitno proširiti mogućnost izbora bračnog druga. Na to da je taj izbor bio uzak upozorava podatak Tome Arhidakona o ženidbama romanskih i hrvatskih stanovnika⁵⁷. Teško je reći koliko se brzo razvio taj proces, ali je, vjerojatno, počeo najkasnije u IX. stoljeću. Treba napomenuti da su razlike u jeziku, običajima, načinu života i shvaćanjima sigurno bile velike i da bi ih teško brzo prevladali ako ih na to nisu tjerale okolnosti, među kojima je mala mogućnost izbora bračnog druga sigurno bila jedna od važnijih.

U vrijeme kad su ostvareni takvi kontakti s hrvatskim stanovništvom ili nešto kasnije (tijekom X. stoljeća) dovršeno je pregrupiranje starosjedilačkog stanovništva, približavanjem pojedinih skupina, lomljenjem starih staleških razlika i napokon kristalizacijom dvaju slojeva gradskih stanovnika protokomunalnog razdoblja - protoplemića i protopučana. Najstariji dokument koji spominje podjelu trogirskog stanovništva na dva sloja (plemiće i pučane) je isprava o osnutku samostana Sv. Dujma 1064. godine, ali nije vjerojatno da je ta podjela tek tada nastala⁵⁸. Ni nazivi slojeva u izvorima nisu uvijek isti. U ispravi iz 1075. g. nazivaju se *maiores et minores*⁵⁹. Razlike između ova dva sloja morale su se temeljiti na posjedu, znanju i običajima⁶⁰.

Proces kroatizacije vjerojatno je podjednako zahvatio oba sloja društva jer je svježa krv bila potrebna cijeloj enklavi da bi spriječila degeneraciju. Zato je proces međusobne ženidbe sa stanovnicima okolice bio vrlo važan. Nije vjerojatno da je sloj protoplemića u tome zaostajao za ostalim gradskim stanovništvom. Osoba manjeg i većeg ugleda bilo je i među Romanima i među Hrvatima. Lakše je zamisliti da se neki ugledni Roman oženio Hrvaticom iz ugledne obitelji, nego da se oženio svojom sluškinjom samo zbog njezine etničke pripadnosti, iako je i takvih slučajeva moglo biti, osobito prije poboljšanja odnosa između hrvatskog i romanskog stanovništva. Ipak, treba voditi računa da ugled privlači ugled i da novac privlači novac, te da je to konstanta koju opažamo u svim povijesnim razdobljima i društvima, kao što su uvijek postojala i odstupanja od toga. Osim toga i u antičko doba i u srednjem vijeku ženidba je često korištena kao potvrda određenih ugovora i jamstvo mira, na temelju čega je moguće pretpostaviti da su se prve međusobne ženidbe zbile između članova hrvatske i romanske društvene elite⁶¹.

⁵⁷ TA, 39-40.

⁵⁸ Documenta, 63.

⁵⁹ Isto, 101-103.

⁶⁰ U historiografiji o dalmatinskim gradovima nije postavljeno, pa prema tome ni riješeno, pitanje vremena kad je nastala podjela stanovništva na ova dva temeljna sloja, niti što se dogodilo sa staležima nakon Justinijanova doba. I. Lučić jednostavno je utvrdio da se gradsko stanovništvo od starine dijeli na dva sloja - plemiće i pučane. Vidi: Lučić, Trogir, 481. Na vrlo sličan način o tom problemu govore i historiografska djela XIX. i prve polovice XX. stoljeća. N. Klaić držala je da se plemstvo odvajalo od ostalog stanovništva u X. stoljeću, ali ona to spominje usput, pa nije jasno je li misli na nastajanje podjele na dva sloja od jedinstvenog društva ili na povećanje razlike koja je ranije postojala. Vidi: Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, 337; Ista, Trogir, 38, 90. Postojanje podjele na dva sloja najdalje u drugu polovicu X. stoljeća smještaju N. Budak i I. Goldstein, no Goldstein ne postavlja pitanje kako do toga dolazi, a Budak smatra da ti slojevi imaju kontinuitet, bez obrazloženja. Zaključak o postojanju te podjele u X. stoljeću temelje na primjeru zadarskog društva. Vidi: Budak, PSH, 152-154; Goldstein, HRSV, 362-363. T. Raukar jednostavno navodi da ti slojevi postoje od ranog srednjeg vijeka. Vidi: Raukar, Zadar u XV. stoljeću, 53-54.

⁶¹ Iako o ženidbama hrvatske i romanske elite iz Trogira nema sačuvanih izvora, kao analogija se mogu navesti obiteljske veze zadarskih Madijevaca i hrvatske vladarske obitelji, uz napomenu da je Zadar bio razvijeniji od

Proces kroatizacije grada vjerojatno je bio povezan s procesom kristijanizacije novog stanovništva u okolici. Za hrvatsko stanovništvo iz najbliže okolice Trogir je vjerojatno bio prvo žarište širenja kršćanstva, kao što su to bili svi dalmatinski gradovi, iako je taj proces bio dugotrajan i dolazi i iz drugih pravaca⁶². Prihvaćanjem kršćanske religije smanjile su se razlike između dva načina razmišljanja, a istovremeno su i jedni i drugi učili jezik onih drugih da bi se mogli sporazumijevati i razgovarati. S kontaktom je dolazila i razmjena iskustava i znanja o gospodarstvu, te razmjena određenih proizvoda. Upoznavanje i održavanje različitih veza, te uklapanje u istu religijsku zajednicu omogućilo je rušenje psiholoških barijera i prihvaćanje onih "drukčijih" s jedne i s druge strane. Smanjenjem razlika u načinu života i razmišljanja olakšano je stapanje kroz međusobnu ženidbu i doseljavanje hrvatskog stanovništva u Trogir. Taj je proces morao biti dugotrajan jer se ljudi teško otvaraju novom, ali je vjerojatno, barem manjim dijelom ostvaren već prije uklapanja u zajedničku državu. Uklapanje novog stanovništva u gradsko društvo ovisilo je i o njihovoj materijalnoj podlozi i o sposobnosti snalaženja. Grad je veći broj novih stanovnika mogao prihvatiti tek oporavkom gospodarstva u X./XI. stoljeću, pa je tek tada i kroatizacija gradskoga stanovništva mogla dobiti veći zamah; prije toga morala je biti sporiya i ograničena na veze uspostavljene ženidbom.

Položaj plemića i pučana u komunalnom razdoblju

Odvajanje slojeva plemića i pučana u protokomunalnom razdoblju nastavlja se i u komunalnom razdoblju. Te se razlike sve jače očituju na gospodarskom i upravnom planu. Tijekom ovog razdoblja vlast polako potpuno prelazi u ruke plemića. Na prijelazu protokomunalnog u komunalno razdoblje o najvažnijim pitanjima odlučivala je opća skupština u kojoj su mogli sudjelovati svi stanovnici. Skupština je odlučivala o izboru biskupa i priora, odnosno kasnije, kneza. U *Životu bl. Ivana Trogirskog* opisan je izbor biskupa Ivana. Nakon smrti njegova prethodnika sastao se kler i narod (*clerus et populus universus*) Trogira radi izbora biskupa. Izbor biskupa morala je potvrditi crkvena vlast, u ovom slučaju nadbiskup Lovro, koji je Ivana posvetio za biskupa. Interesantno je da je u opisu izbora velika važnost dana želji cjelokupnog pučanstva, iako je to isticanje možda bilo samo načelno. Trogirani su, prema tom izvoru, za biskupa htjeli nekoga iz pratnje legata koji je iz Rima., preko Dalmacije, išao u Ugarsku. Ivan u početku nije htio prihvatiti biskupsku čast, a legat ga je na to nagovorio uvjeravajući ga da pučanstvo treba poslušati jer: *glas puka je glas Božji*⁶³.

Trogira, pa je Zadranima to možda bila prednost, ali Trogir je bio bliže središtu hrvatske države, pa su kontakti s vodećim slojem njezina stanovništva bili mogućí, a time i ženidbene veze. O Madijevcima vidi: Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1990., 497, 485-486 i tamo navedenu literaturu.

⁶² U modernoj historiografiji prevladava zaključak da je kristijanizacija Hrvata proces koji uključuje niz višestoljetnih utjecaja koji su dopirali iz različitih vjerskih središta, te da su prvi dodiri bili upravo dodiri na obali između romanskih enklava i njihove neposredne okolice, ali i da je najjači bio franački utjecaj. O tom procesu i o teorijama vezanim uz njega vidi: Budak, PSH, 79-99; Goldstein, HRSV, 227-241; Karlo Jurišić, *Ranije pokrštavanje Hrvata i problem nedostatka arheoloških spomenika, u: Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do IX. stoljeća*, Split, 1990., 249-254; Juraj Kolarić, *Historiografija o pokrštenju Hrvata*, isto, 39-54; Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, I., Zagreb, 1988., 46-52.

⁶³ LK, 69-71, 103-104.

Nije nam poznato ni ime ni podrijetlo autora tog dijela teksta, ali očito je to bila učena osoba kakvih tada nije moglo biti mnogo. Vjerojatno je bila iz crkvenih krugova jer su crkvene osobe tada bile najbolje obrazovane⁶⁴. Iz opisanog događaja moguće je izvesti zaključak da je proces demokratizacije trogirskoga društva na kraju protokomunalnog razdoblja dosegao relativno visoku razinu, te da dostignuća tog procesa na početku komunalnog razdoblja poštuju i ugledne osobe, ali je pitanje je li to bila samo o načelna idejna demokratizacija ili je ona i zaista postojala. Autor prvog teksta *Života bl. Ivana Trogirskoga*, koji je živio u XII. stoljeću, morao je uživati određeni ugled u društvu. Njegov tekst je, uz dopune, prepisao arhidakon Treguan na početku XIII. stoljeća. On je rodom bio Firentinac, a u Dalmaciju je došao iz Ugarske u pratnji nadbiskupa Bernarda. Kratko je radio na splitskoj školi, a zatim je prešao u Trogir, gdje je kasnije postao biskupom⁶⁵. Ovi podaci o njegovu životu upućuju na to da se radi o uglednoj i dobro obrazovanoj osobi. Na isticanje uloge cjelokupnog naroda u tekstu ove dvojice autora možda su utjecale i kršćanske ideje i to samo kao načela, a pitanje je jesu li ih se i koliko držali u stvarnome životu. Ista ideja javlja se i u vladarskim povlasticama, kao općenita formulacija⁶⁶. Ipak, opća skupština je uistinu postojala i spominje se i u drugoj polovici XIII. stoljeća⁶⁷. Ona je bila zakonodavni organ i odlučivala je o svim važnijim pitanjima. Pitanje je koliko su svi njezini članovi utjecali na donošenje odluka. Moguće je da je njome, već u protokomunalno doba i na početku komunalnog razdoblja, dominirao sloj uglednijih građana⁶⁸, ali i sama mogućnost sudjelovanja svih građana bila je prilično demokratska u odnosu na kasniji razvoj gradske uprave⁶⁹. Otvoreno je pitanje kad je nastala ova skupština i je li se razvila iz neke antičke institucije ili je isključivo tvorevina ranosrednjovjekovne društvene zajednice. I u hrvatskoj i u europskoj historiografiji slabo je ukazivano na postojanje demokratskih smjernica u razvoju srednjovjekovnih gradova. Budući da je uglavnom razmatrano komunalno razdoblje razvoja gradova na istočnoj obali Jadrana, stvorena je općenita predodžba o tim gradovima kao o zajednicama u kojima je vlast imala aristokracija. Od tog općenitog mišljenja o srednjovjekovnim gradovima najviše je odstupio L. Mumford tvrdeći da su na početku komunalnog razdoblja europski gradovi ostvarili veći stupanj demokracije, nego gradovi antičke Grčke, osobito ako uzmemo u obzir postotak ukupnog stanovništva koje je moglo sudjelovati u radu opće skupštine. Ipak, sam uz to stavlja određenu ogradu napominjući da to nije bila potpuno ostvarena demokracija i ravnopravnost u suvremenom smislu riječi⁷⁰. Slično, L. Steindorff upozorava da sam naziv *komuna* označava ustanovu koja je *na početku u načelu bila demokratska ustanova s težnjom da bude sveobuhvatna i oblik ravnopravnog sudjelovanja svih u vlasti. Ali usporedo s prelaskom stvarne vlasti isključivo u nadležnost vijeća, komu-*

⁶⁴ Isto, 87-96; Lučić, Trogir, 95-96; Klaić, Trogir, 33-35.

⁶⁵ LK, 87-96; Lučić, Trogir, 95-96; Klaić, Trogir, 33-35.

⁶⁶ Vidi bilješku 30.

⁶⁷ Godine 1270. konzul i vijećnici donose odluku zajedno s universa nostre civitatis comunitate, TS L/1., 116.

⁶⁸ Raukar, Zadar u XV. stoljeću, 54; Steindorff, O formiranju komune, 147-148.

⁶⁹ Usporedi literaturu prema bilješkama 18. i 34.

⁷⁰ Lewis Mumford, Grad u historiji, Zagreb, 1968., 284-383.

na je izgubila svoju prvotnu političku funkciju i postala okvir staleškog poretka u gradu⁷¹.

Kasnije je dužnosti opće skupštine postupno preuzimalo Veliko vijeće. Najstariji sačuvani dokumenti o tom vijeću potječu iz 70-ih godina XIII. stoljeća. Godine 1271. imalo je 18 članova, a iduće godine 20 članova, za koje se kaže da su ugledni ljudi grada Trogira (*viginti boni homines civitatis Traguriensis*)⁷². Kasnije se taj broj povećavao, pa se 1340. godine vijeće sastojalo od 80 vijećnika⁷³. Prema zapisniku izbora iz 1284. godine, novi su vijećnici birani javno u nazočnosti sudaca, vijećnika i svih ostalih ljudi koji su željeli biti nazočni⁷⁴. I. Lučić je smatrao da je to vijeće zamijenilo opću skupštinu⁷⁵, ali pitanje je kad je nastao taj organ vlasti i kakvu je ulogu tada imao. Moguće je da je brži razvoj grada i povećanje broja stanovnika od XI. do XIII. stoljeća, a negdje u tom vremenskom razdoblju nastaje ovo Vijeće, rezultiralo potrebom stvaranja manjeg organa vlasti predstavničkog tipa, u koji su birani ugledniji stanovnici po teritorijalnom načelu, a moguće je i da se to Vijeće s vremenom iskristaliziralo iz opće skupštine od ljudi koji su u njoj imali najveći ugled⁷⁶. Vjerojatno su ova dva organa vlasti određeno vrijeme postojala jedan uz drugi, ali je opća skupština postupno sve rjeđe sazivana.

Tijekom komunalnog razdoblja Veliko vijeće postaje temelj preko kojeg će se plemići od društvenog razreda uglednih, u koji je svatko mogao ući ako se izdigne i stekne veći ugled, pretvoriti u stalež, po uzoru na Veneciju i druge mediteranske komune⁷⁷. U vrijeme reforme Statuta 1322. godine donesena je odluka kojom se to odvajanje ozakonjuje i kojom se definira tko je plemić, a tko nije. Prema toj odluci, Veliko vijeće čine svi trogirski plemići čiji su djed i otac bili ili jesu članovi Velikog vijeća grada Trogira. Kao novi članovi u Vijeće mogu biti primljeni svi trogirski plemići, rođeni u zakonitom braku, s navršenih 16 godina života, ako su im djed i otac bili ili jesu članovi tog Vijeća. Ipak, ova je zakonska odredba predviđala i mogućnost da i druge osobe mogu podnijeti molbu za članstvo u Vijeću, ali uz mnogo složeniju proceduru. Oni su molbu morali podnijeti knezu i četvorici sudaca, a ako bi oni molbu prihvatili jednoglasno, prijedlog je iznošen pred Veliko vijeće koje je o njemu glasovalo. Za prihvaćanje molbe morala se izjasniti najmanje dvotrećinska većina prisutnih vijećnika⁷⁸. Ovom odredbom presudni kriterij za stjecanje političkih prava postaje kriterij podrijetla, čime se utvrđuje konačna podjela između dva staleža, a sustav upravljanja komunom postaje aristokratski. U zapisniku iz 1284. godine⁷⁹ ne

⁷¹ Steindorff, O formiranju komune, 148.

⁷² CD, V, 591-592; TS, L/1., 116, 141.

⁷³ Lučić, Trogir, 482-483, 527. I. Lučić je smatrao da je u Trogiru, kao i u Splitu, biran određen broj članova iz svake gradske četvrti, odnosno da je ukupan broj članova Velikog vijeća grada Trogira bio 80 (1340. godine) jer je birano po 20 vijećnika iz svake gradske četvrti.

⁷⁴ Isto, 481; Klaić, Trogir, 189-190.

⁷⁵ Isto, 481-482.

⁷⁶ Vidi bilješku 67.

⁷⁷ Klaić, Trogir, 189-190; Steindorff, O formiranju komune, 143-144.

⁷⁸ SGT, I/53., 32-33.

⁷⁹ Vidi bilješku 71.

spominju se ni kriteriji, ni bilo kakva ograničenja izbora novih vijećnika, pa se može pretpostaviti da su birane osobe čiji se ugled podjednako temeljio na sva četiri kriterija stjecanja ugleda.

Osim izuzetne situacije u doba pobune 1315. godine⁸⁰ opća skupština u XIV. stoljeću nestaje iz komunalnog života, a komunalno Vijeće postaje organ koji predstavlja cijelu zajednicu i donosi sve važnije odluke. Protiv odluka Vijeća nije bilo mogućnosti priziva. Veliko vijeće biralo je Kuriju (organ izvršne i sudske vlasti), Vijeće dvadesetorice i vanjske komunalne službenike⁸¹, a unutrašnje komunalne službenike birala je Kurija⁸².

Isključivo članstvo plemića u Velikom vijeću, ujedno je značilo i isključenje ostalih iz drugih važnijih dužnosti, pa su na taj način plemići odlučivali o sudbini cijele zajednice. Pučani su, kao slobodni građani uživali osobnu slobodu i gotovo sva građanska prava, osim političkih. I dalje su sudjelovali u većini poslova zajednice (obrana, sigurnost, manje istaknuti upravni poslovi), ali u njima nisu mogli imati vodeću ulogu. Iako ograničenje političkih prava na temelju podrijetla nije bio kriterij koji bi išao daleko u prošlost (do djeda po muškoj lozi) mnogo je uglednih osoba ostalo bez prava sudjelovanja u vlasti. Odluci o ograničenju mogućnosti ulaska u članstvo Velikog vijeća prethodilo je nemirno razdoblje unutrašnjih sukoba u Trogiru i primanje većeg broja novih članova iz rodova koji do tada nisu imali članove u Velikom vijeću. I. Lučić je smatrao da je ova odredba usmjerena prvenstveno protiv njih jer ih je na temelju kriterija podrijetla automatski isključivala iz vijeća⁸³.

Iako ovom odredbom Veliko vijeće nije bilo potpuno zatvoreno - jer je teoretska mogućnost izbora osoba kojima ulazak po kriteriju podrijetla nije bio dopušten još uvijek postojala - u stvarnosti je ono bilo zatvoreno jer je postupak primanja takvih osoba u članstvo bio toliko otežan da je u stvarnosti to bilo gotovo nemoguće postići. Ipak, pritisak da plemstvo tome popusti i dalje je postojao. Za vrijeme kneza Marka Celsa 1340. g. postavljeno je pitanje reforme, odnosno ukidanja ograničenja broja članova na 80, da bi u vijeće mogle biti primljene osobe koje tada zbog ograničenja nisu mogle biti članovima. Zahtjev o tome je *bio podnesen gospodinu knezu od strane većeg broja dobrih ljudi i osoba grada Trogira koji su mu izjavili da radi dobra i mira koje rečeni grad uživa već otprilike 20 godina, mnogi dobri ljudi i sinovi mnogih dobrih ljudi postaje još boljima, a nisu članovi vijeća, što je protiv njihove časti i zato ih treba učiniti članovima vijeća rečenog grada.*⁸⁴ Kurija se o ovom povećanju izjasnila jednoglasno, a Vijeće ga je prihvatilo tijesnom natpolovičnom veći-

⁸⁰ 8. lipnja 1315. Matej Zori polaže prisegu kao kapetan i potestat puka u nazočnosti vijećnika i čitavog puka. Međutim, Vijeće ovdje ipak ima glavnu ulogu. Vidi: Lučić, Trogir, 378; Klaić, Trogir, 215-227; Ista, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb, 1976., 160.

⁸¹ SGT, I/22-23,16-17, I/53-56, 32-34, I/58-61, 35-36, I/83, 51-52, I/85, 56-57, I/87-89, 55-58, R I/1, 164-165, R I/25-27, 195, R I/30, 197, R I/40, 204, R I/44-46, 207-211, R I/59, 225, R I/73, 239, R II/8, 281, R II/12, 284, R II/13, 284-285, R II/17, 289-290.

⁸² Isto, I/58, 35, I/59, 35, I/60, 36, I/61, 36, I /62, 36-37, I/65, 37-38, I/66, 38, I/67, 39, I/68, 39, I/69, 40-41, I/70, 41, I/71, 41, R I/28, 196, R I/29, 196, R I/30, 197, R I/32, 198, R I/44, 207-209, R I/72, 237-238, R I/73, 239, R II/5, 275-276, R II/8, 281, R II/11, 283-284, R II/13, 284-285.

⁸³ Lučić, Trogir, 483-484; Klaić, Trogir, 252-255.

⁸⁴ Lučić, Trogir, 522-523

nom. Osim toga doneseni su i novi kriteriji za primanje članova. Ublaženo je ograničenje podrijetla, pa je tada bilo dovoljno da je otac bio član Vijeća. Osobe koje su primane po tom kriteriju mogle su postati članovima već sa 15 godina, ali nisu imale aktivno pravo glasa dok ne napune 20 godina. Osobe kojima otac nije bio član Vijeća mogle su podnijeti molbu za primanje u članstvo knezu i Kuriji, a ako bi oni to prihvatili o primanju je odlučivalo Vijeće. Osnovni kriterij na temelju kojega takva osoba podnosi molbu jest da je to *dobar i sposoban čovjek*⁸⁵, što možemo protumačiti kao ugledan i imućan čovjek. Molbi za članstvo bilo je mnogo, a bilo je i dosta onih koji su se tome protivili, pa je iduće godine prijem bio otežan odredbom da molba ne može biti prihvaćena običnom, nego tročetvrtinskom većinom⁸⁶. Ove su odredbe kasnije ukinute, a povećanje broja članova nije ostvareno. Nema nikakve potvrde da je broj članova Vijeća rastao, niti da su u njega uvedene nove obitelji. Također, odredbom iz 1340. godine od mogućnosti članstva bili su isključeni oni koji su u vrijeme političkih promjena za potestata Mateja Zorina bili primljeni u Vijeće⁸⁷.

Ovaj neuspjeli pokušaj reforme pokazuje da je Veliko vijeće bilo uistinu zatvoreno još 1322. godine, te da je proces raslojavanja puka tijekom XIV. stoljeća ubrzan i da se pojavljuju novi pojedinci i rodovi koji bi se, da nema zakonskog ograničenja, lako mogli izjednačiti s plemstvom. Taj novi sloj koji nastaje u XIV. stoljeću u izvorima je nazvan građanima (*cives*). To su pučani koji su se svojom uspješnom gospodarskom aktivnošću postupno izdvojili od ostalih, ali se zbog staleškog razdvajanja nisu mogli pridružiti sloju plemića, što bi u ranijem razdoblju bilo normalno, nego su stvorili zasebni sloj uglednih pučana. Osim uglednih trogirskih pučana u taj su se sloj uklapali i stranci koji su dolazili s već stečenim ugledom i imovinom iz drugih komuna ili s područja srednjovjekovne Hrvatske⁸⁸. Neki su među njima i sami bili plemići, te su imali veće mogućnosti za ulazak u Veliko vijeće. Tako je, na primjer, 1405. g. među članove trogirskoga Vijeća primljen Petrica Jurjević *iz Vrbaša*, knez Splita⁸⁹. Poslije njega više nitko nije uspio dobiti tu čast, a za prijem u Vijeće ponovno je uvedena odredba iz 1322. godine. Nove će članove primiti tek u XVII. stoljeću, zbog smanjenja broja članova koji su primani prema kriteriju podrijetla. I tada će nove članove primiti između osoba koje su uživale plemstvo na nekom drugom teritoriju (brački, splitski i hrvatski plemići). Zanimljivo je da će tada biti primljene i osobe koje su pripadale rodovima koji su uživali trogirsko plemstvo (sinovi Zuane Andreisa i Marin Statilio)⁹⁰, što znači da nisu svi članovi tih rodova mogli ući u vijeće ili da neki to nisu htjeli, zbog drugih poslova, interesa ili nedostatka sklonosti za politiku i upravu. Ako je razlog bio u nemogućnosti, a ne nehtijenju, onda se može pretpostaviti da se radi o ograncima uglednih rodova koji su bili siromašni prije zatvaranja Velikoga vijeća, pa njihovi preci nisu ni bili članovi, a preci njihovih rođaka jesu. Da je bilo slučajeva da neki ugledni član Velikoga vijeća ima siromaš-

⁸⁵ Isto, 523-525.

⁸⁶ Isto, 525-529.

⁸⁷ Isto, 524, 527-529.

⁸⁸ O sloju građana (*cives*) općenito u dalmatinskim gradovima usporedi: Raukar, KD XIV, 181-183; Isti, CHF, 142-145.

⁸⁹ Andreis, 368; Novak, Povijest Splita, 330-333, 449.

⁹⁰ Andreis, 368-369.

ne rodake pokazuje podatak iz oporuke Zaniče Kažotića od 12. veljače 1272., u kojoj, među ostalim legatima, ostavlja 10 libara, da ih se razdijeli. *među njegove siromašne rodake*⁹¹.

Na opisani je način, proces zatvaranja staleža, započet u XIV. stoljeću, konačno dovršen na početku XV. stoljeća, poslije čega više nije bilo moguće prijeći iz jednog u drugi stalež, bez obzira na promjenu gospodarske podloge pojedine obitelji i na njezin ugled. Istovremeno to zatvaranje plemićkog staleža uvjetuje pojavu procesa raslojavanja među pukom na pučane i građane, koji čine isti stalež, ali među njima postoji prilična razlika s obzirom na ugled u društvu i na materijalnu podlogu tog ugleda. Nepropusnost prema gore morala je uvjetovati i nepropusnost prema dolje. To znači da su osiromašeni plemići i oni koji su na drugi način izgubili ugled ostajali plemićima. Ipak, postojala su neka ograničenja za ulazak u Vijeće. U tom smislu P. Andreis navodi kriterij pismenosti, ističući da *oni koji su, zanemarujući urese plemstva, propustili naučiti čitati i pisati* ne mogu postati članovima Vijeća⁹².

Pučani su imali i neku vrstu vlastite uprave. Umjesto u Vijeća oni se udružuju u bratovštine, kojih je u početku bilo više⁹³. Ne znamo točno kad su nastale i jesu li starije od komunalnog razdoblja. Pučani su se u njih udruživali prema zanimanju⁹⁴ ili prema mjestu stanovanja⁹⁵. Te su udruge osim pobožne svrhe imale i izrazito socijalnu ulogu, te vlast suđenja za svoje članove. Na čelu im je bio župan (zupanus) sa sudskom vlasti, a ako nisu dobili odobrenje za sudsku vlast, onda gastald (gastaldus)⁹⁶. Godine 1366. odlukom Velikog vijeća zabranjene su sve bratovštine, osim Bratovštine Sv. Duha, a i nju su plemići nastojali nadzirati, bojeći se da bratovštine mogu lako prerasti u središta pobune⁹⁷. Kad je Bratovština Sv. Duha ostala jedina zajednica pučana i građana, postala je neka vrsta laičkog staleškog udruženja. Župan koji joj je bio na čelu smatran je glavarem građana i pučana i nije smio biti plemić. Budući da je ova bratovština bila vrlo ugledna i neki su plemići bili njezini članovi. Bratimi sv. Duha sudjelovali su u sprovodima siromaha, vojnika i osuđenih na smrt, a brinuli su se o bolesnima i o putnicima⁹⁸. Bratovština je birala i komunalne službenike - pučane, koji su zajedno s plemićima obavljali poslove nadzora (izdavanje soli, popisivanje vina, kontrola skladišta i sl.) i financijskih službi⁹⁹. Kada je Veliko vijeće do-

⁹¹ inter meos pauperes consanguineos decem libras, TS, I/1, 309.

⁹² Andreis, 368. Ova je reformacija donesena 1540. g.; SGT, R II/84, 364. Vjerojatno je to posljedica zatvaranja Vijeća, jer se plemići više nisu morali isticati znanjem da bi mogli obnašati službe, pa je ova odredba donesena da bi ih se podsjetilo da oni ipak u svemu moraju biti istaknuti dio društva, ili da barem ne smiju biti gori od ostalih i da podrijetlo ne nadoknađuje znanje.

⁹³ Ivan Strohal, Bratstva (bratovštine) u starom Trogiru, Rad JAZU, 201., 1914., 47-66; Maren Mihajlović Freidenberg, Korporaciji remeslenikov u srednevekovnom dalmatinskom gorode, Problemy socialnoj strukturi i ideologii srednevekovog obščestva, vyp. I, Lenjingrad, 1974.; Raukar, KD XIV., 195-197.

⁹⁴ Na to upućuje statutarna odredba o udruživanju kožara i postolara, iz čega je vidljivo da se radi o udruženju obrtnika srodnih struka. SGT, III/63, 155

⁹⁵ Andreis navodi da je Bratovština Sv. Duha imala šest defenzora puka prema šest župana, koji su u staro vrijeme imale bratovštine stanovnika grada, kopna i Čiova. Andreis, 379-380.

⁹⁶ SGT, III/63, 125, fraternitas 331-332.

⁹⁷ Isto, R I/50, 215-216, R I/51, 216-217, R I/52, 217-218, R II/18, 290-291, R II/19, 291-292, 332-333; Lučić, Trogir, 966-967; Andreis, 333, 379-380.

⁹⁸ Lučić, Trogir, 992; Andreis, 333-334.

⁹⁹ Andreis, 367-368.

nosilo odluke koje su se odnosile na pučane, običavalo je o tim odlukama izvijestiti zajednicu pučana¹⁰⁰. Na ovaj su način dva staleža i dalje činila jednu zajednicu i među sobom nisu izgubili vezu, unatoč suparništvu i povremeno vrlo zategnutim odnosima. Moguće je da su prvotne bratovštine bile i pučke i plemićke, ako je u njima prevladavao teritorijalni (župski) način udruživanja i da su tada imale veze i s načinom biranja vijećnika.

Naprijed opisana obilježja položaja plemića i pučana u potpunosti se odnose samo na muško stanovništvo. Žene nisu mogle osobno sudjelovati u javnim poslovima¹⁰¹, kao ni djeca koja se nisu osamostalila od roditelja¹⁰².

Proces kroatizacije gradskog stanovništva, uglavnom, je morao biti dovršen tijekom komunalnog razdoblja, ali samo kao proces etničke kroatizacije. U jezičnom smislu romanstvo je bilo žilavije. Osobito je to izraženo u plemićkom sloju koji je doživio reromanizaciju, iako je ona u Trogiru bila mnogo slabija nego u drugim, razvijenijim gradovima. U komunalnom razdoblju plemstvo je bilo dvojezično ili čak trojezično. Službeni jezik pravnih dokumenata i uprave bio je latinski jezik, što je vjerojatno produžilo opstanak neke vrste romanskoga govornog jezika, a na to je utjecao i talijanski jezik jer je Trogir održavao trgovačke veze s talijanskim prostorom. Vanjski komunalni službenici gotovo su redovito bili Talijani, pa je i ta vrsta veze osiguravala utjecaj talijanskog jezika. Taj se utjecaj dodatno pojačava nakon 1420. godine dolaskom pod mletačku vlast. Unatoč tome hrvatski je jezik imao svoj važnost i među plemstvom i među pučanima. Tako, na primjer, Matej Zori polaže prisegu kao potestat i kapetan, nakon što mu je plemić Franjo Valentinov iz obitelji Lučić pročitao tekst zakletve, a notar mu na *narodni jezik* preveo propis Statuta o njegovim dužnostima¹⁰³. Godine 1426. donesena je odredba da se u Velikom vijeću mora govoriti talijanski i latinski *zato da bi plemići grada Trogira navikli govoriti latinski, što su nekada običavali ali su taj jezik uslijed dugotrajne neuporabe zanemarili, a i zato da bi sadašnji i budući gospodin knez razumjeli o čemu se u vijeću raspravlja...*¹⁰⁴.

Duhovne osobe

Položaj duhovnih osoba razlikovao se od položaja ostalih Trogirana, jer su oni bili podložni i crkvenoj i svjetovnoj vlasti. Smatrani su članovima zajednice i prema njoj su imali određene obveze, ali istovremeno su pripadali organizaciji koja je bila nadkomunalna i naddržavna. Duhovne osobe u Trogiru uglavnom su rodom bile iz Trogira, kako klerici, tako i redovnici i redovnice. Izuzetak od tog pravila su, u načelu, bili biskupi, iako ne svi, jer je i među njima bilo onih koji su rodom Trogirani. Od druge polovice XI. do kraja XV. stoljeća od biskupa za koje se može utvrditi odakle su petorica su bili Trogirani, četvorica Rabljani, dvojica Firentinci, dvojica Ankonitanci,

¹⁰⁰ O običaju izvještavanja pučana od strane Velikog vijeća govori se u pismima dužda Leonarda Loredana i kneza Pavla Malipiera 1502. g. Tekst u: Andreis, II., 181-183.

¹⁰¹ Cvitanić, Neki elementi pravnog položaja žene u srednjem vijeku u Trogiru, Zbornik radova PF u Splitu, II., 1964., 67-80.

¹⁰² SGT, III/18, 137; Margetić, Obiteljsko pravo, 194-197.

¹⁰³ Lučić, Trogir, 378.

¹⁰⁴ SGT, R II/10, 283.

dvojica Mlečani (obojica nakon 1420. g.), te po jedan iz Rima, Vallisamontane, Toscanne, Padove i Vicenze¹⁰⁵. Prema podacima o izboru trogirskog biskupa fra Grgura 1282. godine trogirski je Kaptol imao 9 kanonika¹⁰⁶. Sličan ili nešto manji broj osoba imali su i trogirski samostani. Tako je muški benediktinski samostan Sv. Ivana 1315. godine imao opata i 6 redovnika¹⁰⁷, a ženski je benediktinski samostan Sv. Petra 1312. godine imao opaticu i 8 redovnica, a jedna im je upravo prije toga preminula¹⁰⁸. Trogir je na početku XIV. stoljeća imao 3 benediktinska samostana, jedan muški i dva ženska, koji su 1315. godine ujedinjeni u jedan, te po jedan dominikanski i franjevački samostan¹⁰⁹. Iako su ovi pokazatelji o brojnosti duhovnih osoba u Trogiru XIV. stoljeća nedovoljni za pravu analizu brojnosti tih osoba, njihov se broj mogao kretati između 45 i 65 osoba, uključujući svećenike, redovnike i redovnice, ponekog pustinjaka na Čiovu i svećenike koji su obilazili distrikt ili boravili u njemu.

Samostani u Trogiru su, u prvom redu, podizani za Trogirane i Trogiranke, ali su s vremenom u njih počeli primati i osobe koje nisu bile s trogirskoga teritorija. To je 1490. g. dovelo do zabrane primanja stranih redovnica u trogirske samostane bez dopuštenja Velikog vijeća, jer u njima za Trogiranke više nije bilo dovoljno mjesta¹¹⁰.

Među svećenicima i redovnicima bilo je osoba koje su podrijetlom bili plemići i pučani, a bilo je i distrikualaca¹¹¹. Te su osobe ostale povezane s obiteljima iz kojih su potekle, ali njihov ugled nije više temeljen na njihovu podrijetlu, nego na službi koju su obavljali. Njima je oznaka crkvenog položaja ili titula uvijek navedena uz ime. Čak i njihovi najbliži srodnici to naglašavaju u oporukama (na primjer: *Nico-locta monacha, domina Bunna abatissa, domino Jacobo archidiacono, fratri Augustino de ordine predicatorum* itd.)¹¹².

S druge strane, pitanje je da li je i koliko svjetovni društveni status obitelji iz koje je potekla pojedina crkvena osoba utjecao na položaj koji je uspjela postići unutar crkvene hijerarhije. Od dvojice trogirskih biskupa koji su rodом bili Trogirani, a biskupi su postali nakon zatvaranja Velikog vijeća (Lampridije Vitturi i Nikola Kažotić) obojica su pripadali plemićkim rodovima¹¹³. Vjerojatno je podrijetlo, kao i imovina obitelji i ovdje imalo važnu ulogu, ali nije bilo onako čvrstih prepreka kao u svjetovnom životu. Postojala je mogućnost da se osoba školovanjem izdigne iz sredine iz koje je potekla, pa čak i da njezin ugled daleko nadmaši komunalne okvire, poput Augustina Kažotića ili Petra Berislavića¹¹⁴.

¹⁰⁵ Vidi: Popis trogirskih biskupa, u: Lučić, Trogir, 1131-1135, 1138-1141.

¹⁰⁶ Isto, 291-293.

¹⁰⁷ Isto, 374.

¹⁰⁸ TS, II/2, 139-140.

¹⁰⁹ Andreis, 332-333, 336-337, 341-343; Lučić, Trogir, 97-98, 157, 232, 242, 248, 374-377, 483, 543, 602, 605, 778, 983-987, 1037-1038, 1042, 1047-1048; Ivan Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj, II., Split, 1964., 267-296.

¹¹⁰ SGT, R II/72, 353-354.

¹¹¹ U dokumentu o popisu dobara crkve Sv. Petra od Klobučca 1189. godine spominje se Radonja iz Ostroga, svećenik trogirski. Lučić, Trogir, 1049-1050.

¹¹² TS, I/1, 48-49, 195, 286, I/2, 251

¹¹³ Lučić, Trogir, 269, 384, 387-388, 529-535, 625, 645, 653, 1044, 1047, 1139.

¹¹⁴ Isto, 1019-1020, 1110-1120.

Stanovnici distrikta

Distriktualci su stanovnici seoskog okružja grada Trogira, podložni trogirskoj upravi, sudu i zakonima, pa samim time i slobodni članovi komune. U grad su dolazili radi trgovačkih i sudskih poslova, radi proslave blagdana, a u vrijeme rata radi obrane. Poslovno su distriktualci u grad vjerojatno uglavnom dolazili subotom¹¹⁵. Mnogi su dolazili i nedjeljom, kako proizlazi iz reformacije Statuta iz 1458. godine, kad je zabranjeno da distriktualci rješavaju poslove pred sudom u nedjelju, jer je nedjelja kršćanski blagdan i određeno je da takve poslove moraju obavljati subotom¹¹⁶, Nije vjerojatno da su distriktualci dolazili u grad samo radi jednog posla, nego su uz poslove na sudu tada obavljali i ostalo.

Na čelu stanovnika sela bio je glavar sela (gastaldus), a veliki je utjecaj imao i župnik. Stanovnici sela sastajali su se na seoskom trgu ili u crkvi i tu su donošene odluke i čitane komunalne odredbe¹¹⁷. Na taj su način i distriktualci bili udruženi u neku vrstu bratovština nižeg ranga, bez sudskih ovlasti¹¹⁸. Jedino se u slučaju Ostroga na čelu spominju župan i podžupani, što znači da je tamo glavar sela imao sudske ovlasti, barem do vremena kad je Ostrog potpuno uklopljen u trogirsku komunu¹¹⁹. Stanovnici sela Bistrica imali su pravo izbora župnika¹²⁰. Iako su stanovnici distrikta smatrani članovima zajednice, njihov je ugled bio vrlo malen, a utjecaj na vlast nisu imali. Unutar zajednice imali su određene dužnosti, osobito u organizaciji obrane teritorija¹²¹.

Poput gradskog, seosko je stanovništvo proživljavalo određene promjene, osobito u razdobljima ratova, u kojima je njihova imovina prva stradala. U mirnim vremenima u manjem su se broju doseljavali u grad i kao stanovnici (*habitatores*) postupno uklapali u sloj pučana. U većem su se broju u grad doseljavali u vrijeme ratnih neprilika, barem privremeno, jer im je grad tada bio sklonište. Tako, na primjer, u jednom sporu iz 1282. g. Radoslava, koja je nekad živjela u Radošiću, kaže da je u Trogir došla *propter turbacionem temporis et guerre* da bi spasila sebe i svoje stvari¹²². U tom je smislu bila zanimljiva sudbina didića, hrvatskih stanovnika Ostroga, koji su dugo bili izloženi ratovima i sukobima Splićana i Trogirana, a napokon su se u miru počeli preseljavati u Trogir, neki i u druga mjesta, te je selo već u XIV. stoljeću bilo bez stanovnika. Tada ih je većina živjela u Trogiru i bila uklopljena. u sloj pučana¹²³.

¹¹⁵ U jednoj sudskoj raspravi iz 1281. g. spominju se kao svjedoci četvorica muškaraca, koji nisu iz grada Trogira, ali nisu ni stranci, jer je takva činjenica na sudu uvijek naglašena, pa pretpostavljam da se radi o distriktualcima. Oni su došli u Trogir zbog kupovine vina u petak navečer, pa su ostali u samostanu Sv. Nikole do slijedećeg dana. TS, II/1., 158-159.

¹¹⁶ SGT, R II/66, 344-345.

¹¹⁷ Isto, R II/66, 345.

¹¹⁸ Isto, 332.

¹¹⁹ TS, II/1., 59-61; Lučić, Trogir, 1049-1050.

¹²⁰ Andreis, 309-310.

¹²¹ O njihovoj bitnoj ulozi u organizaciji obrane svjedoče odredbe kneza Baltazara de Sorba od 16. III. i 25. III. 1281. Vidi: Lučić, Trogir, 688-692.

¹²² TS, II/1., 223.

¹²³ Lučić, Trogir, 486, 609.

Budući da se stanovništvo distrikta postupno preseljavalo u grad, a smanjivalo se i zbog drugih poremećaja, uvijek je bilo važno naseljavanje novog stanovništva. Često je inicijativa za to dolazila od vlasnika zemlje, ali je komunalna uprava tražila da se naseljava stanovništvo koje je spremno uklopiti se u zajednicu i prihvatiti način života distriktualaca. O tome govori odredba Statuta o zabrani naseljavanja seljaka koji nisu počudni trogirskoj komuni na teritorij trogirskog distrikta¹²⁴. Ne kaže se izričito o kakvim se osobama radi, ali je moguće pretpostaviti da su to osobe za koje se smatralo da bi se mogle ogriješiti o zakone i običaje komune. Komuni su bili nepočudni i Vlasi (stočari s planinskog područja u unutrašnjosti srednjovjekovne Hrvatske i Bosne, koji su se za vladavine Bribiraca počeli spuštati prema obali), jer nisu imali stalno mjesto boravka, a njihova je stoka uništavala ratarske kulture. Takve stanovnike nisu mogli prihvatiti ni grad, ni distrikt, jer se nisu uklapali u njihov način života¹²⁵.

Veće promjene u načinu života distriktualnog stanovništva nastupaju u vrijeme turske opasnosti, kad se to stanovništvo povlači prema moru i počinje formirati mala utvrđena naselja oko kaštela, ili se naseljavaju na Čiovu i u samom gradu. Tada nestaju mali raštrkani zaselci, a stanovnici sela nastoje živjeti što bliže jedni drugima¹²⁶.

Stranci

Stranci (*forenses*) u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima bili su svi ljudi rođeni izvan teritorija, komune i podložni jurisdikciji na nekom drugom teritoriju¹²⁷. Među strancima u Trogiru možemo razlikovati dvije skupine:

- a) osobe koje su na teritorij trogirске komune došle zbog privatnih poslova na određeno vrijeme;
- b) stranci u službi trogirске općine.

Osobe iz prve skupine jesu stranci u pravom smislu riječi, jer oni prema trogirskoj zajednici nisu imali nikakvih obaveza, za razliku od stranaca druge skupine koji su takvih obaveza imali. Stranci u službi općine bili su plaćeni za obavljanje određenih poslova i u društvu su uživali priličan ugled u skladu sa svojim službama. Trogirski statut vrlo detaljno navodi njihova prava i obveze, osobito za kneza, jer je njegova služba, kao i službe ostalih vanjskih komunalnih službenika, bila vrlo važna za cijelu zajednicu. Vanjski komunalni službenici bili su: knez ili potestat, notar, liječnik, ljekarnik i učitelj. Uz kneza je obično bio i pomoćnik i pratnja. Oni su uvijek morali biti na raspolaganju građanima. Notar, liječnik i ljekarnik nisu se smjeli udaljavati iz grada bez dopuštenja kneza i Kurije. Knez, koji je bio na čelu izvršne i sudske

¹²⁴ SGT, II/81, 105.

¹²⁵ Lučić, Trogir, 423-425.

¹²⁶ Vidi bilješke 26 i 27.

¹²⁷ Trogirski Statut ne definira pojam stranca, pa je ova definicija napisana prema definiciji stranca u zadarskom Statutu. Odredbe trogirskog Statuta i notarski spisi upućuju na to da je shvaćanje pojma stranca u ova dva grada bilo jednako. Vidi: Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. g., Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, II, 1954., 172; Raukar, CHF, 141.

vlasti, morao se u svemu pridržavati odredbi trogirskog Statuta. Statutom su određene obveze tih službenika i predviđene kazne za moguću zloupotrebu položaja¹²⁸.

Općeniti odnos prema strancima izražen je odredbom Statuta o načinu postupanja prema strancima pred trogirskim sudom, u kojoj se kaže da je trogirski knez dužan postupati prema strancima onako kako se na njihovom području postupa prema Trogiranima, a to znači da im mora pravedno suditi prema odredbama zakona i prema običajima grada Trogira¹²⁹. Ova se odredba prvenstveno odnosi na stanovnike ostalih dalmatinskih gradova, ali se može općenito primijeniti na sva područja s kojima su Trogirani bili u kontaktu. Međutim, za Trogirane koji su optuženi za neko krivično djelo bio točno utvrđen način postupanja i pozivanja na sud, bez obzira na njihov status unutar zajednice, a za strance je knez mogao slobodno odlučiti o načinu postupanja¹³⁰. Ono nije nužno moralo biti lošije, ali je sloboda u tom slučaju trebala biti dopuštena već i zato jer stranac nije morao uvijek biti dostupan komunalnoj vlasti. U ovoj odredbi, kao i na drugim mjestima, Statut razlikuje nekoliko kategorija stranaca: stranci općenito, Slaveni i skitnice.

Stranci obuhvaćeni općim nazivom obično su bili stanovnici dalmatinskih gradova ili drugih gradova kojima su pravni sustav i običaji bili slični trogirskim. Pojmom Slaveni obuhvaćene su osobe s područja na kojima je vladao feudalni sustav vlastelinstva (obično su to u Trogiru stanovnici srednjovjekovne Hrvatske i Bosne, bez obzira na njihov društveni status), a pojmom skitnice je označene su osobe bez stalnog mjesta boravka, za koje se nije moglo ustanoviti pod čiju jurisdikciju pripadaju. Između ove tri vrste došljaka stranci su imali najbolji položaj, jer je s većinom gradova Trogir imao uređene odnose, a njihov položaj bitno se pogoršavao samo onda kada je Trogir bio u sporu ili u ratu s komunom ili državom iz koje potječu. Stranci su bili sumnjivi u svim vremenima u kojima se naslućivala opasnost. O takvoj situaciji govori odredba Velikog vijeća iz 1361. godine, kada se očekivao napad vojske njemačkog cara na hrvatsko-ugarsku državu, a sumnjalo se u mogućnost da se napadu pridruže Mlečani: *Treba naročito paziti i razborito nadzirati strance koji dolaze i kreću se po gradu da ništa ne uzmognu s nekim raspravljati ili poduzimati protiv stanja, u gradu kao i protiv časti ugarske krune*¹³¹. Već je sama sumnja u opasnost bila dovoljna za pojačan oprez prema strancima, a u ratnim vremenima strancima je mogla biti konfiscirana imovina ili su mogli biti izloženi pljački bez zaštite¹³².

Osobito su bili česti zategnuti odnosi s ostalim dalmatinskim komunama, a mogla ih je izazvati svaka pljačka i odmazda. Komuna nije poticala osvete, jer su one lako mogle dovesti do rata i gospodarskog nazadovanja, nego je nastojala da njezini građani dobiju zadovoljštinu pred sudom koji je bio nadležan strancu koji je nanio

¹²⁸ O vanjskim komunalnim službenicima vidi: SGT, I/5-6, 10, I/7-16, 11-14, I/19, 15, I/21, 16, I/24, 18, I/36, 25, I/42, 27-28, I/58, 35, I/87, 55-56, II/1-3, 69-70, II/24, 80, II/87-88, 107-108, II/112, 121, II/114, 122, R I/2, 165, R I/21, 193, R I/40, 204, R I/70, 235, R II /38, 313.

¹²⁹ Isto, I/21, 16.

¹³⁰ Isto, II/5, 71.

¹³¹ Lučić, Trogir, 621.

¹³² Isto, 210, 251, 416, 599; TA, 152.

štetu nekom Trogiriraninu. Tek ako to nije bilo moguće dopuštala je osvetu, odnosno naplatu od istog stranca ili nekog njegovog sugrađanina. Istovremeno se ipak i dalje nastojalo problem riješiti diplomatskim putem. Zato je u svakom ugovoru Trogira s drugim gradovima najviše prostora posvećeno upravo pitanjima odštete za moguću krađu i sličnim problemima. Takve se situacije nastojalo izgladiti i sve sporove riješiti sudskim (mirnim) putem, jer su strani trgovci i obrtnici bili važni za gospodarski napredak Trogira. Ugovorima s drugim gradovima Trogir je regulirao položaj stranaca na svom teritoriju, a istovremeno je osiguravao interese svojih građana koji su u drugim komunama smatrani strancima¹³³. O sigurnosti stranaca u Trogiru često je ovisila sigurnost Trogirana izvan komunalnog teritorija¹³⁴.

Stranci pred trogirskim sudom nisu bili rijetki, kako nam svjedoče sačuvani spisi trogirske kurije. Tako se, na primjer, u sačuvanim spisima od 1312. do 1328. g. spominje 115 stranaca, najviše iz Splita (20), Zadra (18), Šibenika (12), Ankone (11) i Venecije (8), a iz ostalih gradova ih je manje¹³⁵. Stranci se obično spominju kao tužitelji i kao svjedoci, a rjeđe kao tuženi, jer je bilo uobičajeno da ih se tuži pred njihovom vlašću.

Kao svjedoci stranci su uživali manji ugled i vjeru od Trogirana. Osobito se to odnosi na Slavene. Uobičajenu situaciju, kad su tužitelj i svjedoci Slaveni, a tuženi Trogiriranin, oslikava rasprava od 8. X. 1281. u kojoj je svjedočenje svjedoka odbačeno (jedan je iz Klisa, drugi iz Bosne), a od tužitelja se traži da nađe druge svjedoke¹³⁶. Sličnih primjera ima dosta, ne samo za osobe koje su definirane kao Slaveni, nego i za strance iz drugih dalmatinskih gradova, osobito za Šibenčane, s kojima su Trogirani tada (u vrijeme iz kojeg potječu sačuvani spisi) često bili u zategnutim odnosima. Pri pobijanju vrijednosti njihova svjedočenja predbacivalo im se da su kao svjedoci na lošem glasu¹³⁷. Tako je obično bilo u sporovima kriminalnog tipa (krađe, prijeva-

¹³³ Trogir je sklopio mnogo ugovora s drugim gradovima u kojima se govori o tom problemu. Obično su to ugovori sklopljeni i iz drugih razloga (mir, vojni/politički savez i sl.). Jedan od najboljih primjera takva ugovora jest ugovor s Bračanima iz 1339. g. Ugovor je sklopljen zbog nekih zapljena i odmazdi koje je povelila trogirski općina, na zahtjev nekih privatnih osoba, a možda i na zahtjev rečene općine, protiv općine, zajednice i ljudi i pojedinih osoba Brača i obratno zbog nekih zapljena i odmazdi koje je povelila i dozvolila, općina, zajednica i ljudi i pojedine osobe Brača na traženje i zahtjev privatnih osoba s Brača, a možda i na traženje i zahtjev rečene općine, zajednice Brača protiv općine, zajednice i ljudi i pojedinih osoba Trogira, u vezi sa svim što je gore rečeno jedna se strana s drugom natezala ... da bi sve suprotnosti, nesloge, svade i sporovi ... bili potpuno uklonjeni. Prema prvoj točki dogovora morale su biti poništene sve tužbe, dokumenti i akti u svezi s odmazdama i zapljenama, s obje strane. Zatim je dogovoreno da svi Bračani i stanovnici Brača mogu slobodno i neograničeno izvoziti i dati izvoziti iz grada Trogira kako sve vrste žita i sočiva i odnijeti na Brač, te prodati, držati i koristiti se svim tim samo na Braču, ali ne drugdje, bez plaćanja, trošarine i bez suprotstavljanja bilo koje druge osobe ... da svi Bračani i stanovnici Brača smiju izvoziti i dati izvoziti sve ostale živežne namirnice, trgovačku robu i stvari onako kako to smiju izvoziti i drugi trogirski građani. Isto vrijedi i za Trogirane, koji na isti način mogu slobodno izvoziti s Brača i slati svoju stoku na ispašu na Brač kao ostali građani Brača. U slučaju štete, osobe jedne i druge komune mogu se obratiti vlasti one druge komune radi nadoknade. Ako bi nastao kakav spor, kneževi dviju komunala moraju poći na dogovor i ne smiju oštećenome davati pravo na pljenidbu i odmazdu. Tekst u: Lučić, Trogir, 511-517.

¹³⁴ Lučić, Trogir, 138-139, 146-148, 150-152, 166-168, 210-213, 251-252, 290-297, 313-314, 511-517.

¹³⁵ Nevenka Bezić Božanić, Prilog poznavanju trogirskog živilja u prvoj polovici XIV. stoljeća, Čakavska rič, 1992./1., 78-79. U tablici na str. 79 autorica nabroja 122 stranca, ali među njima i sedam osoba iz trogirskog distrikta.

¹³⁶ TS II/1, 143-144.

¹³⁷ Isto, II/2, 76.

re, umorstva i dr.). Sasvim drukčiju sliku pružaju nam sporovi oko duga i zajmova. Takve je probleme i Statut nastojao spriječiti odredbama da se roba kupljena od stranca mora odmah platiti, te da se Trogirana koji strancu nije vratio zajam izručuje strancu¹³⁸. Komuna koja je inače uvijek nastojala štiti svoje građane, dužnike nije htjela štiti.

Imućniji stranci, koji su se bavili trgovinom i često dolazili u Trogir, shvaćani su kao Trogirani. Takav je slučaj Stjepana Blaža iz Zadra, trgovca koji za sebe kaže da je ugledan u Zadru i cijeloj Dalmaciji¹³⁹, koji je u Trogiru vodio dva spora s gospođom Grubom, bakom svoje pokojne žene Marije, Trogiranke, kao stranac, ali se iz tih rasprava ni po čemu ne može vidjeti da su se prema njemu u Trogiru odnosili drukčije nego prema nekom uglednom Trogiraninu pred trogirskim sudom¹⁴⁰. Budući da o drugim strancima u Trogiru ne znamo mnogo, kao o pojedincima, te o osobnom ugledu koji su uživali, možemo pretpostaviti da je na odnos prema njima pred sudom utjecao i njihov ugled kao pojedinaca.

Statutarno je pravo ipak štitiло strance i od samih Trogirana, osobito u slučaju uvreda i ozljeda. Trogirani koji je ozlijedio stranca plaćao je istu kaznu, kao Trogirani koji je naudio Trogiraninu, osim ako je isti Trogirani mogao dokazati da mu je stranac prije toga nanio nepravdu, pa mu se zbog te nepravde osvetio, u kojem je slučaju bio slobodan od optužbe za nanesenu povredu¹⁴¹.

Poseban je problem bila imovina stranaca na trogirskom teritoriju. U načelu, stranci nisu mogli stjecati imovinu na području trogirske komune, ako se tu nisu naselili. Međutim, bilo je stranaca koji su na trogirskom teritoriju imali patrimonijalne zemlje i dalje ih nasljeđivali. Uglavnom su to bili Splitsani i Šibenčani, što je izazivalo dosta napetosti. Prije početka međusobnih ratova bilo je mnogo zemalja i kuća na trogirskom području u rukama Splitsana i obrnuto, Trogirani su posjedovali zemlje i kuće na području Splita. I. Lučić je smatrao da je to posljedica razaranja Trogira 1123. godine i sklanjanja velikog broja Trogirana u Split do obnove grada¹⁴². Vjerojatno to nije jedini uzrok toj pojavi, jer su veze, a među njima i migracije, između ova dva grada bile česte i brojne i kasnije. Imovina je preseljenjem, ženidbom i nasljeđivanjem lako mogla prelaziti u vlasništvo stranaca. O tome da su se Trogirani prije rata preseljavali u Split svjedoči oporuka Dese Lucija iz 1234. godine¹⁴³.

Mirovnim ugovorom iz 1244. godine dogovoreno je da Splitsani prepuste Trogiranima kuće i posjede na teritoriju Trogira, te da Trogirani prepuste Splitsanima kuće i posjede na teritoriju Splita¹⁴⁴. Međutim, problem se stalno ponovno pojavljivao i,

¹³⁸ SGT, I/32, 23, II/48, 92.

¹³⁹ TS II/1, 213.

¹⁴⁰ Isto, 193-194, 212-214.

¹⁴¹ SGT, II/10-11, 73.

¹⁴² I. Lučić navodi, prema Životu bl. Ivana Trogirskog, da se radi o razaranju od strane Saracena, a N. Klaić i L. Steindorff drže da su grad tada razorili Mlečani. Vidi: Klaić, Trogir, 61-67; Lučić, Trogir, 194; Steindorff, Die Vita beati Iohannis Traguriensis, 17-36.

¹⁴³ Lučić, Trogir, 194-195.

¹⁴⁴ Isto, 183-185.

među ostalim, bio je i jedan od razloga trećeg rata Splitsana i Trogirana. Veliko vijeće grada Trogira je 1271. godine raspravljalo o tom problemu i donijelo odluku da se takva dobra moraju prodati osobama iz Trogira ili zamijeniti za dobra koja Trogirani posjeduju izvan trogirskog teritorija¹⁴⁵. Presudom mirovnih sudaca iz 1244. godine¹⁴⁶ potvrđena je takva odluka o posjedima. Nasuprot tome, u mirovnim ugovorima sa Šibenčanima uvijek je isticano da privatna prava ostaju sačuvana, bez obzira na razgraničenje dviju komuna¹⁴⁷.

Godine 1390. trogirskim je građanima, stanovnicima i distriktualcima zabranjeno prodavati, darivati, oporučno ostavljati, davati u miraz, zamjenjivati, davati u zakup, ili na neki drugi način prepustiti nekretninu ili je obvezati nekoj osobi koja nije podvrgnuta trogirskoj svjetovnoj vlasti¹⁴⁸, što znači da se to do tada radilo. Godine 1397. trogirskim je građanima, stanovnicima i distriktualcima zabranjeno uzeti na obrađivanje zemlje u trogirskom distriktu, ako vlasnik te zemlje nije podvrgnut trogirskoj svjetovnoj vlasti¹⁴⁹, čime se htjelo izvršiti pritisak na one strance koji su takve zemlje posjedovali da ih prodaju ili na neki drugi način prepuste Trogiranima. Na tu su se odredbu 1434. godine Splitsani žalili mletačkom duždu, koji je ovu odredbu ukinuo i naredio da se zemlje Splitsana u trogirskom distriktu moraju obrađivati kao zemlje Trogirana, ali isto je zapovjedio i za zemlje Trogirana u splitskom distriktu. Ova reformacije Statuta nosi naslov: *neka se zemlje stranaca obrađuju*, ali se u tekstu govori isključivo o Splitsanima¹⁵⁰, pa nije jasno da li je uopće bilo drugih stranaca koji su posjedovali zemlje u trogirskom distriktu, ili su problemi nastajali samo sa Splitsanima. Vjerojatno ovo drugo, jer su Šibenčani zadržali zemlje u trogirskom distriktu.

Općenito govoreći, položaj stranaca u Trogiru nije bio loš, osobito ako se radilo o strancima u onom smislu u kojem taj izraz nalazimo u pravnim aktima iz tog vremena. Položaj Slavena bio je nešto lošiji, prvenstveno zbog različitih običaja i zakona, ali i zbog toga što je trogirska komunalna vlast teže sklapala ugovore s njima nadležnom vlašću, nego s dalmatinskim gradovima. To je uglavnom i posljedica nepostojanja jedinstvene sudske vlasti u državi. Najlošiji je bio položaj skitnica. Oni su bili potisnuti na rub društva, koje ih se uvijek nastojalo brzo riješiti. Oni nisu pripadali nikamo i za njih ni jedna zajednica nije mogla jamčiti.

Pravo građanstva i građanske dužnosti

Pravno razlikovanje građanina i stranca, s jedne je strane štitilo domaće stanovništvo, a s druge je strane nastojalo privući stranca i uklopiti ga u život komune. Stjecanje civiteta značilo je obveze prema komuni koje imaju njezini punopravni članovi. Trogirski Statut nema propis o stjecanju civiteta, nego je to pitanje regulirano

¹⁴⁵ Isto, 251-252.

¹⁴⁶ Isto, 271-278.

¹⁴⁷ Isto, 426-432.

¹⁴⁸ SGT, R I/62, 229.

¹⁴⁹ Isto, R I/69, 234.

¹⁵⁰ Isto, R II/40, 314-315.

običajnim pravom, koje je, vjerojatno, bilo vrlo slično odredbama Statuta drugih dalmatinskih gradova. Osnovni uvjet za stjecanje civiteta koji oni postavljaju jest uvjet da se stranac nastani u gradu, najčešće sa svojom obitelji i ondje stekne određenu imovinu¹⁵¹. O stjecanju prava građanstva odlučivalo je Veliko vijeće i ako bi građanin bio primljen uživao je punu zaštitu komune i sva prava njezina građanina, ali je prema komuni imao i dužnosti. Povlastice su građanina u prvom redu sloboda djelovanja i stjecanja imovine, te oslobađanje od nekih pristojbi (uglavnom trgovačkih); dužnosti su mogle biti imovinske i osobne, a bile su različite u ratu i u miru. Svaki se građanin morao brinuti za sigurnost i napredak zajednice i nije mogao odbiti izvršavati poslove i službe na koje bi bio izabran. Viši položaj u društvu značio je i veće obveze. Plemić - vijećnik morao je dolaziti na sjednice vijeća. Plemić izabran za zapovjednika straže bio je ujedno i najodgovorniji ako nešto krene po zlu. Plemići i imućniji pučani bili su obvezni davati najveća imovinska davanja, a osobe slabijeg imovinskog položaja svoje su obveze uglavnom ispunjavale svojim radom. Građanima su smatrane sve osobe koje su bile rodom iz grada ili distrikta, te osobe koje su to pravo stekle naseljavanjem¹⁵². Ipak, svi komunalni spisi razlikuju tri vrste građana: građani, stanovnici i distriktualci. Stanovnici i distriktualci imali su smanjene obveze i dužnosti u odnosu na građane u pravom smislu riječi. Pod građanima se podrazumijevaju plemići i pučani, dakle osobe koje stanuju u gradu. Stanovnici su osobe koje su se u gradu tek nastanile, ali je u kasnom srednjem vijeku taj pojam proširen i na osobe koje dulje stanuju u gradu, a imovinski temelj im je ostao vrlo slab. U Trogiru je stanovnikom smatran stranac koji je dvije godine stanovao na trogirskom teritoriju i na takve osobe protezale su se i odredbe trogirskog Statuta, a to znači da su nakon tog roka bili pod jurisdikcijom trogirskih vlasti¹⁵³. Stanovnici su mogli biti i vrlo ugledne osobe. Tako se među svjedocima ugovora Trogirana s Bračanima 1339. godine, kao svjedoci, među ostalima, navode dvojica stanovnika, koji su titulirani titulom *ser*, kojom su obično titulirani plemići i neki vrlo ugledni građani i stranci¹⁵⁴.

Komuna je nastojala privući strance, osobito uglednije i imućnije, ali je istovremeno svojim građanima branila odricanje od prava građanstva. Onaj tko bi se tog prava odrekao, gubio je, prema zakonu, imovinu na trogirskom teritoriju. Ako se netko ne bi pokoravao komunalnim odredbama, opravdavajući se da pripada pod jurisdikciju neke druge komune ili nekog vlastelina, morao je za to platiti knezu kaznu, prema procjeni kneza i Kurije i izvršiti obvezu prema komuni (plaćati daće ili snositi druge terete)¹⁵⁵. Takva je uredba donesena jer su neki Trogirani nastojali izbjeći obveze prema komuni, kao i plaćanje kazni za počinjene prekršaje. Takav je, na primjer, bio slučaj krojača Obrada, koji je 1266. g. pozvan na sud pod optužbom da je udario

¹⁵¹ Raukar, CHF, 141-144; Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. g., 577; Statut grada Splita, Split 1987, VI/1-7, 269-277.

¹⁵² Statut grada Splita, VI/1-5, 269-274. Splitsko je statutarno pravo bilo vrlo slično trogirskom. Sačuvana redakcija trogirskoga Statuta skraćena je u odnosu na raniji Statut, koji je nastao po uzoru na splitski. Vrlo je vjerojatno da su odredbe slične ovima iz splitskog Statuta postojale u starijoj verziji trogirskoga Statuta.

¹⁵³ SGT, R I/43, 206.

¹⁵⁴ Lučić, Trogir, 517.

¹⁵⁵ SGT, II/85-86, 106-107.

nožem u bedro nekog Lovru. Obrad je nastojao izbjeći plaćanje kazne komuni izjavom da nije trogirski građanin, što je argumentirao time da mu je žena Splićanka. Na to mu je tužitelj odgovorio da je on Trogiriranin jer su mu baka i otac bili iz Trogira i da prema kriteriju ženina podrijetla nitko ne bi ni bio Trogiriranin. Nažalost presuda nije sačuvana, ali Obrad se spominje i kasnije i tada više nije bilo sporno je li Trogiriranin¹⁵⁶. Slične su izlike upotrebljavane i u imovinskim sporovima. Rodaci Klane i Klanić, Trogirani, podrijetlom didiči iz Ostroga sporili su se 1272. g. oko imovine njihove pokojne tete, koju je posjedovao Klanić, a taj svoj posjed branio je raznim opravdanjima, među njima i tvrdnjom da majka Klane nije mogla biti nasljednica svoje sestre, jer je tada živjela u splitskom distriktu i prema tome bila Splićanka. Tužitelj je to pobio, jer je ona živjela u Ostrogu, a privremeno stanje u ratu kada je Ostrog bio zauzet od Splićana ne može se uzeti kao kriterij pripadnosti Splitu¹⁵⁷. Spomenute statutarne odredbe bile su usmjerene protiv ovakvih samovoljnih tumačenja građanske pripadnosti, ali one u stvarnosti nisu sprečavale preseljavanje iz jednog grada u drugi ili s banskog područja u gradove, jer su primjeri takvih prese-ljenja brojni u svim dalmatinskim gradovima.

Građanin koji bi se ipak odrekao prava trogirskoga građanstva smatran je strancem, a bila su mu nametnuta i sva ograničenja koja su važila za druge strance, prvenstveno ograničenja trgovačke djelatnosti. Tako je, na primjer, njegovo vino smatrano stranim vinom čak i ako je ta osoba i dalje živjela na trogirskom teritoriju¹⁵⁸. Takvih osoba nije moglo biti mnogo jer su se trogirskoga građanstva uglavnom odricale osobe koje su se preselile na drugi teritorij, gdje su za sebe vidjeli bolje mogućnosti, pa su tamo prihvatili građanstvo.

Osobe potisnute na rub društva i osobe isključene iz društva

U trogirskom srednjovjekovnom društvu, kao i u svim drugim društvima, bilo je i osoba koje su zbog različitih razloga potiskivane na rub društva, a neki i preko te crte¹⁵⁹. O razlozima, potiskivanja ovisio je njihov položaj, vremensko trajanje takva statusa i odnos prema njima. Osnovni razlozi potiskivanja bili su:

- a) gospodarsko-imovinski,
- b) psiho-fizički,
- c) ideološko-vjerski,
- d) krivični,
- e) politički.

¹⁵⁶ TS, II/1., 28, 36.

¹⁵⁷ Isto, 59-61.

¹⁵⁸ SGT, II/98, 112.

¹⁵⁹ Osnovne kriterije potiskivanja i isključenja iz društva dalmatinskih i hrvatskih gradova prikazali su T. Raukar i D. Karbić; T. Raukar sve navedene skupine definira kao marginalne s različitim razinama isključenja, a D. Karbić razlikuje marginalnost i isključenost, a razliku između tih pojmova objašnjava definicijom da je marginalnost društvena kategorija u kojoj se nikad potpuno ne prekida društvena uloga i djelatnost pojedinca i u kojoj društvo (u najširem smislu te riječi) ne prestaje smatrati navedene osobe svojim članovima i za njihovu zaštitu poduzima određene mjere. Nasuprot tome isključenost je takvo stanje u kojem se društvene veze potpuno prekidaju i društvo čak teži njihovom potpunom uklanjanju. O tome vidi: Damir Karbić, Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća, *Historijski zbornik*, 1991., 43-76; Raukar, KD XIV., 185-193.

U nekim je slučajevima do isključenja dovodila kombinacija više razloga, a u nekim je jedan razlog isključenja osobu dovodio u situaciju u kojoj su se na nju mogli primijeniti i drugi razlozi. Nekim razlozima isključenja bili su podjednako pogađani ljudi iz svih temeljnih društvenih skupina, a drugim su razlozima lakše mogli biti izloženi distriktualci i pučani nego plemići.

Zbog gospodarsko-imovinskih razloga na rub društva bili su potisnuti siromasi. To su bile osobe kojima osobna imovina nije bila dovoljan temelj za preživljavanje, a sami su zbog različitih razloga bili nesposobni radom popraviti tu podlogu. Često su kod tih osoba isprepleteni psiho-fizički i imovinsko-gospodarski razlozi potiskivanja (starije osobe koje su ranije živjele od svog tjelesnog rada, a zbog dobi to više nisu mogle i nije ih imao tko izdržavati; osobe koje su zbog tjelesnih nedostataka bile nesposobne ili slabo sposobne za rad; duševno poremećene i zaostale osobe), ali ne uvijek. U tu grupu uključena je i siročad siromašnijih roditelja, poglavito ženska siročad. Takve su osobe potisnute na rub, ali ne i potpuno isključene. Na donekle pozitivan stav prema njima utjecala je kršćanska ideja milosrđa i strah bogatih od vječnog prokletstva nakon smrti. Imućniji su Trogirani oporučno ostavljali određene legate siromasima, ali ne bilo kojima, nego trogirskim siromasima (*pauperibus de civitate traguriensi, pauperibus de Tragurio*), što znači da se i na njih primjenjivao pojam građanstva. Legati ostavljeni siromasima bili su vrlo različiti. Gauzije Janka Strije 1263. g. ostavio im je 12 libara, gospođa Petromila, rođ. Kažotić, udata Trente 1271. g. 50 libara, Zaniča Kažotić 1272. g. 10 libara, Luka, Petrov 1272. g. 100 libara (50 iste godine i 50 iduće godine), Dujam Domiche 1275. g. 20 libara, a Desa Petrov 1293. g. 19 libara¹⁶⁰. U mnogim oporukama nije izričito naveden legat siromasima, ali određeno je da povjerenici koji izvršavaju volju oporučitelja sami razdijele dio imovine tamo gdje im se čini korisno, a za dušu oporučitelja, pa je i od toga dio vjerojatno išao siromasima. O siromasima su brinule bratovštine, pojedine crkve i samostani. Siromasi su imali svoje mjesto u gradu. Za njih je izgrađen hospicij (bolnica i ubožnica) u koju se ljudi smještaju radi spasa duše i radi održavanja života kako se kaže u reformaciji Statuta iz 1428. godine. Tada je Veliko vijeće donijelo odluku o popravku hospicija Sv. Duha, o kojem se do tada brinula pučka bratovština. Ubožnica je bila u lošem stanju, a siromasi koji su u njoj bili sklonjeni trpjeli su svakojake nedaće¹⁶¹.

Vjerojatno je sasvim drukčiji bio status siromašnih skitnica (*vagabundi*) koji su smatrani strancima koje društvo nije željelo prihvatiti¹⁶² i koji su mogli dobiti milostinju i ići dalje. Osim siromaha na rub su iz gospodarskih razloga bili potisnuti i sluge i robovi (*famuli, famule, servi, ancille, serviliales, serviciales*), ali oni su, za razliku od siromaha, bili radno sposobni. Zbog siromaštva su bili podložni drugim ljudima, ali je među njima bilo znatnih razlika u statusu. U najlošijem položaju bili su robovi, ljudi bez osobne slobode. Njih nije bilo mnogo, a njihova brojnost, status i način na koji su dovedeni u taj položaj mijenjali su se tijekom vremena. Položaj robova i odnos ljudi prema njima bio je u srednjem vijeku bolji nego u antici. Točnije, taj se sta-

¹⁶⁰ TS, I/1., 3, 160, 308, 357; I/2, 117, 316.

¹⁶¹ SGT, R II/19, 291-292.

¹⁶² Isto, II/5, 71.

tus počeo mijenjati već u kasnoj antici, pod utjecajem gospodarske krize i prestanka osvajačkih ratova (bilo ih je sve manje i bili su sve skuplji), ali i pod utjecajem ideja kršćanske vjere. Onima koji su još ostali u tom položaju gospodari su davali slobodu, pa su se uglavnom uklapali u osobno slobodno stanovništvo slabije imovinske podloge (koloni, kućna posluga i sl.). Takvo je stanje, vjerojatno, bilo i u ranom srednjem vijeku kad je postojanje manjeg broja takvih osoba bilo posljedica gusarenja ili sukoba. O postojanju trgovine ljudima na hrvatsko-dalmatinskom prostoru u ranom srednjem vijeku svjedoče: mletačka odredba o zabrani trgovanja robovima iz 960. godine, Zvonimirova zakletva papi u kojoj se, među ostalim, obvezuje spriječiti trgovinu ljudima, jer se to protivi kršćanskoj vjeri i Supetarski kartular sa svojim podacima o kupoprodaji robova. Trogir ni u protokomunalnom ni u komunalnom razdoblju nije bio središte trgovine ljudima pa je u njemu robova bilo malo¹⁶³.

U sačuvanim notarskim spisima XIII. stoljeća zabilježene su 22 prodaje (18 žena i 3 muškarca). Trogirani se nisu bavili preprodajom ljudi, nego su robove kupovali za osobne potrebe, a cijena tih osoba ovisila je o ponudi i potražnji. Najviša zabilježena cijena iznosila je 40 libara, a najniža 5 denara, a snižavala se prema kraju stoljeća. Uglavnom su neslobodne osobe podrijetlom bile iz feudalnog zaleđa. Od kraja XIII. stoljeća napušta se upotreba neslobodne radne snage na cijelom istočnom Jadranu i prelazi se na ugovornu radnu snagu. Slobodni su ljudi sklapali ugovore na određeni vremenski rok. Njihov položaj i posao nisu bili bitno bolji od položaja i poslova robova. Ti su ljudi radili na obradi zemlje, u obrtničkim radionicama ili kao kućna posluga¹⁶⁴.

Krajem XIV. i početkom XV. stoljeća dalmatinski su gradovi počeli zabranjivati prodaju radne snage sa svog teritorija. Pitanje je koliko je to bila posljedica humanosti i ideje da su svi članovi zajednice jednaki, a koliko posljedica nedostatka radne snage, koju je uzrokovao gospodarski napredak, ali i demografski poremećaji, osobito epidemije. Trogirsko Veliko vijeće odluku tog tipa donosi 1397. godine sa samo tri glasa protiv. Odlučeno je: *Neka se od sada pa unaprijed ni jedna osoba, bez obzira na društveni položaj ili stalež, ne usudi i ne drzne odvesti ili dati da se odvede iz grada i trogirskog distrikta, morem ili kopnom, neka žena bez obzira na društveni položaj, bez dopuštenja sadašnje i buduće uprave Trogira, pod prijetnjom kazne od 50 libara, a i također naknade štete onom gospodaru ili gospodarici kod kojeg je ili kod koje je ta žena stanovala, ako bi kakve štete bilo*¹⁶⁵. Ovome je moralo prethoditi neko otimanje i prodavanje žena iz Trogira. Iz teksta se može zaključiti da to nisu bile samo služavke, o kojima se govori kod naknade štete, nego i druge ženske osobe, na što upućuje formulacija o svim ženama bez obzira na društveni položaj. Može se zaključiti da ni prodaju nije vršio bilo tko, nego uglednije osobe. Budući da je odredba donesena u vrijeme nesigurnosti, moguće je da je to i bilo učinjeno s namjerom da se pripiše nekome izvan Trogira¹⁶⁶.

¹⁶³ Budak, Trgovina radnom snagom, 105-107; SGT, I/44, 24, II/9, 72-73, III/52, 151; usporedi komentar A. Cvitanića uz izraz: servus, 355.

¹⁶⁴ Budak, Trgovina radnom snagom, 111-123.

¹⁶⁵ SGT, R I/67, 233.

¹⁶⁶ Lučić, Trogir, 787-788, 807.

U načelu je opasnost da dođu u ovakav status bila veća za siromašnije stanovništvo, osobito žensko, koje se moralo ugovorom obvezati na službu drugima. U ratnim i nemirnim vremenima svatko je mogao postati žrtvom otmice, ali je i tada opasnost da budu nekome prodani bila veća za siromašne nego za bogate, koje je porodica mogla otkupiti. Opasnost od ropstva zbog dugova bila je podjednaka za sve osobe. Ovaj je tip ropstva češći u kasnom srednjem vijeku, osobito u mletačkom razdoblju¹⁶⁷.

Robovi su u Trogiru u XIII. stoljeću oslobođani tog položaja oporukom ili uz ispravu, uglavnom uz nadoknadu. Slobodu su lakše stjecali muškarci nego žene. Otkupninu su za njih mogli dati rođaci ili ponuditi nekoga umjesto njih. U jednom slučaju otkupninu plaća mladoženja za svoju buduću ženu. Većina je ipak sama plaćala otkupninu, što ukazuje na to da su i oni imali mogućnost zarade¹⁶⁸. Krajem XIII. stoljeća oslobođena je većina radne snage i proveden je potpuni prijelaz na ugovornu radnu snagu¹⁶⁹. Oslobođenjem se mijenja pravni status osobe, mogućnost gospodarskog djelovanja, ali i odnos zajednice prema toj osobi. Postajući slobodan čovjek, oslobođenik je stjecao pravnu sposobnost (sloboda kupovanja i prodavanja, sklapanja ugovora, podizanja tužbe na sudu, svjedočenja i sl.), slobodu kretanja i izbora zanimanja. Ipak, teoretske su mogućnosti često bile iznad stvarnih jer ih je ograničavala imovinska podloga. Zato mnogi oslobođenici sklapaju ugovore kojima iznajmljuju svoju radnu snagu, često za vrlo lošu plaću¹⁷⁰. Tako je njihov položaj poboljšan, ali oni ipak i dalje ostaju na rubu društva s mogućnošću da se u njega uklope, ali i s mogućnošću da zbog ozljeda, godina ili kakvog drugog razloga, budu, kao siromasi, još jače potisnuti. Položaj oslobođenika zapravo je položaj osobno slobodnih slugu.

Položaj ženske radne snage uvijek je bio lošiji, a za njima je vladala i veća potražnja. Oslobođenica nije stjecala nikakvu pravnu sposobnost, jer je i kod slobodnih žena pravna sposobnost bila vrlo mala i nikakva¹⁷¹. Dobivale su mogućnost kretanja i možda boljeg ugovora ili slobodne udaje, odnosno stjecale su položaj slobodnih služavki.

Stvarni položaj sluškinja i slugu, kao i položaj neslobodne radne snage uvelike je ovisio o osobi gospodara. Ako su od njega trpjeli kakvu nepravdu, udarce ili povrede, ili su ih podnosili od druge osobe, a gospodar ih nije htio zaštititi, nije im bilo pomoći. Zakon ih je donekle štiti od drugih osoba, ali slabo. Ako bi netko tukao tuđeg slugu ili sluškinju morao je platiti kaznu od 3 libre i štetu gospodararu dok ta osoba ne ozdravi, što je bila vrlo slaba zaštita i prvenstveno je štiti gospodar, a ne slugu ili sluškinju¹⁷². Sluge su često bili sumnjičeni za krađu¹⁷³, a i u drugim situacijama su pred sudom bili u lošijem položaju, već i zato što često nisu mogli platiti novčane kazne, pa su na njih primjenjivane tjelesne kazne, koje su mogle dodat-

¹⁶⁷ Usporedi: SGT, komentar A. Cvitanića uz izraz: servus, 355.

¹⁶⁸ Budak, Oslobođanje serva i ancila, 119-120.

¹⁶⁹ Isto, 122-123.

¹⁷⁰ Isto, 126-127.

¹⁷¹ Cvitanić, Neki elementi pravnog položaja žene, 67-80.

¹⁷² SGT, II/49, 72.

¹⁷³ Isto, II/19, 77.

no pojačati razinu potisnutosti i dovesti do potpunog isključenja iz društva. Kazna za silovanje sluškinje bila je mnogo niža od kazne za silovanje plemkinje ili pućanke, a one su tome i više bile izložene. Silovatelj sluškinje morao joj je platiti 10 libara odštete, a komuni globu od 25 libara, dok je silovatelj plemkinje ili pućanke morao platiti 200 libara odštete i 100 libara globe¹⁷⁴. S druge strane, sluge i sluškinje mogli su tražiti i tražili su zaštitu pred sudom ako bi ih netko povrijedio, a ponekad su gospodari izričito stali na njihovu stranu, kao žena Dome Domiche na stranu njihove sluškinje Melke, koju je povrijedio, odnosno htio povrijediti Martin Dese Morsikafaba¹⁷⁵.

Zbog psiho-fizičkih razloga potisnuti su mentalno zaostali, psihički bolesni, osobe s težim tjelesnim nedostacima, nemoćni i gubavci. Ovaj kriterij potiskivanja često je bio u kombiniran s potiskivanjem zbog gospodarsko-imovinskih razloga, jer većina tih osoba nije mogla sebi osigurati egzistenciju. Nemoćni su, u načelu, poistovječeni sa siromasima, a često i duševno bolesni, mentalno zaostali, gluhi, slijepi i drugi s tjelesnim nedostacima, ali oni su mogli povremeno obavljati i neke lakše poslove. Nešto su mogli raditi i gubavci, ali je njih društvo moralo prognati da bi se zaštitili ostali stanovnici. Ipak, o pripadnicima ove skupine potisnutih društvo je brinulo jer se na njih kao i na siromahe protezala obveza kršćanskog milosrđa.

O odnosu prema osobama "ubogima duhom" govori priča o Teodoru i Sv. Ivanu, koja kaže da je nakon smrti biskupa Trogir razoren od Saracena, a kad su se građani vratili i obnovili grad zaboravili su na pokojnog biskupa. Ali, *našao se u ono vrijeme u istom gradu jedan ubogi duhom, imenom Teodor, kojega je jer je bio pravedan gospodar oslobodio*. Njemu se u viziji ukazao trogirski zaštitnik¹⁷⁶. Radi se o osobi koja je na rub društva potisnuta zbog više razloga. On je oslobođeni rob, koji je uz to imao i nedostatak psihičke prirode. Ipak, on je od sveca izabran da objavi njegovu volju Trogiranima. Nakon prve vizije Teodor nije vjerovao, nego se bojavao da je to fantazija, a ne viđenje, što znači da je bio dovoljno priseban da o tome razmisli. Tek nakon drugog viđenja otišao je biskupu, kojem ga je i poslao svetac, kako bi mu priopćio zapovijed da sveca iskopaju s mjesta na kojem leži da bi molio za puk i grad. Biskup mu nije vjerovao. Svetac mu se ukazao i treći put, dok je sam nosio drva, priopćio mu gdje leži i ponovno ga poslao biskupu. Tada je i biskup počeo vjerovati. Našli su mjesto gdje je svetac zakopan, ali ni biskup ni nitko drugi nije mogao maknuti kamen sa svečeva groba, iako su uoči ekshumacije svi postili da budu dostojni. Teodora su ostavili po strani i nastojali sami provesti zapovijed. Tek kada su ustanovili da ne mogu sami, biskup je pozvao Teodora *koji bijaše dostojan*. On je kamen podigao *kao platno*¹⁷⁷. Ne znamo što je kasnije bilo s Teodorom. Vjerojatno je ponovno potisnut na rub, nakon što je na kratko bio u središtu pažnje. Vjerovanje da su osobe poput Teodora na neki način posvećene inače je karakteristično za srednjovjekovnu Europu, kada takve osobe nisu ni zatvarali, ni izolirali, nego su bili slobodni i nastojali se uklopiti u društvo koliko je to bilo

¹⁷⁴ Isto, II/21, 78.

¹⁷⁵ TS II/1, 112-114.

¹⁷⁶ LK, 112.

¹⁷⁷ Isto, 112-115.

moguće. Dok su “psihički obilježeni” smatrani pozitivno obilježenima, kao i slijepi i gluhi, dotle su osobe s drugim tjelesnim manama i nedostacima obično smatrane negativno obilježenima, vjerojatno zato jer se to dovodilo u vezu s tjelesnim kažnjavanjem kao sudskom mjerom.

Jedine izolirane osobe bili su gubavci, koji su boravili na Čiovu, a o njima su vjerojatno donekle brinuli pustinjaci, koji su se dragovoljno izolirali na istom otoku¹⁷⁸. Kanonik trogirске katedrale Luka Stelia podigao je 1417. g. crkvu Sv. Lazara i dvije kućice za gubavce na Čiovu¹⁷⁹. Leprozorij nije bio terapijska ustanova, nego je isključivo služio za izolaciju gubavaca. Gubavci nisu neprekidno boravili u leprozoriju, odnosno prije njegova podizanja na izoliranom mjestu koje im je bilo određeno. Mogli su se kretali naokolo, ali su morali davati znak čegrtaljkom da im se ljudi ne bi približavali. Nisu smjeli ništa dotaknuti, a ako su htjeli od nekoga kupiti ili uzeti hranu na dar, služili su se dugim štapovima. Morali su izbjegavati zdrave ljude, pa i mjesta gdje bi s njima lako mogli doći u bliži kontakt (crkve, prodavaonice i sl.). Mogli su prosjačiti ili na drugi način dobivati milostinju i tako se izdržavati. Oboljeli su isključeni iz obitelji i iz šire zajednice, ali se ona o njima ipak brinula¹⁸⁰. Kao zarazna bolest guba je bila opasna za sve stanovništvo, pa su se svi bojali mogućnosti ovog razloga isključenja.

Kao i za siromahe, za osobe isključene iz psiho-fizičkih razloga imućniji su stanovnici ostavljali legatе u svojim oporukama, da bi njihova duša lakše ušla u raj. Osobe isključene iz ovih razloga vjerojatno su bile uključene u pojam siromaha kojima je ostavljan legat, ali moglo se i izričito njima ostaviti. Vjerojatno u ovu skupinu možemo svrstati maltolikte (*maltolicta*; izraz nepoznatog značenja, koji vjerojatno označava neku vrstu bolesti) kojima Stjepan Marina Ruge 1274. godine ostavlja legatе navodeći poimence te osobe. To su Palme Rapitelo, kojemu ostavlja 3 libre, Marin Matejev, kojemu ostavlja 15 libara i Pribinja, sin kneza Danijela Bribirskog, kojemu ostavlja 30 libara.¹⁸¹

Iz ideološko-vjerskih razloga isključeni su heretici, ponekad u izvorima označeni i kao *patareni* ili *gazari*. Takve su osobe potpuno isključene iz društva. Opasnost od hereze uglavnom je dolazila izvana, pa je i to bio jedan od razloga sumnje u strance, osobito one s područja srednjovjekovne Bosne, ali sumnja je padala i na sve domaće stanovništvo koje je kontaktiralo sa strancima. Zato je trogirsko Veliko vijeće donijelo zakon kojim zapovijeda *neka se heretici i patareni ili kojim god se drugim imenom nazivali, ne usude pojaviti u gradu Trogiru i njegovu distriktu, a ako bi neki od njih bio otkriven s tim da ga je crkveni sud heretikom proglasio ili on to sam priznao ili mu ta krivnja bude dokazana svjedocima, odnosno ako bude bjelodano utvrđeno da je očiti heretik, neka se bez odlaganja spali dok se ne pretvori u pepeo. Njegova pak dobra neka pripadnu komuni ... Ako pak ti heretici budu imali katoličke nasljednike, neka svakome od njih pripadne jednak dio, a dio osuđenog oca, ko-*

¹⁷⁸ SGT, R I/56, 222.

¹⁷⁹ Andreis, 343.

¹⁸⁰ Lepra - historijat, Medicinska enciklopedija, IV., Zagreb, 1969., 270-271; Raukar, KD XIV., 188-189.

¹⁸¹ TS I/2 , 83-84.

*ji mora biti jednak dijelu svakog djeteta, neka pripadne komuni. Ako bi netko bio branitelj ili davalac utočišta hereticima neka plati globu od 20 mletačkih libara malih; a ukoliko bude siromah, neka se osobno kazni prema ocjeni Kurije, tj. kneza i njegovih sudaca*¹⁸². Isključenje heretika bilo je potpuno. Na osobe koje su bile s njima u kontaktu, osim svjetovne kazne, primjenjivala se i crkvena kazna ekskomunikacije, odnosno isključenja iz crkvene zajednice, što je za njih značilo potpuno isključenje iz društva. Tako je bilo u teoriji, međutim, u stvarnosti su zbivanja znala poprimiti sasvim drukčiji tijek, kao i uvijek kad ideologija dođe u sukob s interesima stvarnoga života, osobito s gospodarskim interesima.

Godine 1337. trogirski biskup Lampridije Vitturi zabranio je kaptolu i kleru obavljati službu božju u nazočnosti Petrače Stjepana Cega i Lucijana Desina, koje je on izopćio, iako je splitski nadbiskup bio protiv tog izopćenja. Nakon toga je biskup izopćio i cijelo trogirsko Veliko vijeće zbog veza s bosanskim krivovjercima. Iduće su godine Trogirani poslali poslanike i darove bosanskoj vojsci koja je išla protiv Klisa, da bi im nanijeli što manje štete, ali je biskup, koji je smatrao svaki kontakt s Bosancima prekršajem u smislu kontakta sa hereticima, izopćio kneza Filipa Molina, Veliko vijeće i poslanike braću Petraču i Stjepana Cega i Gauzija Stoku. Gauzije Stoka, kao opunomoćenik općine, uputio je prosvjed biskupu, navodeći da su to morali učiniti silom prilika, te da su isto učinili splitski nadbiskup i šibenski biskup. Biskup je ostao tvrdoglav i poslije ponovno ponavljao izopćenja. Veliko je vijeće u jesen 1338. godine odlučilo izostavljati biskupovo ime u ispravama, te mu na taj način dati do znanja da oni njega isključuju. Uz to su uložili priziv na papu. Trogiranima je bilo u interesu održati dobre veze s Bosnom, koje su znatno ojačale u doba vladavine kneževa Bribirskih Dalmacijom, Hrvatskom i Bosnom, a nastavljene su i nakon pada bana Mladena. U skladu s tim, 1339. godine trogirski je poslanik Danijel Vitturi, brat biskupov, ishodio od bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića povelju o slobodi trgovine za Trogirana na teritoriju pod njegovom vlašću¹⁸³. Sukob biskupa i općine nije ostao samo na vjerskim pitanjima, nego se potegao i spor oko nekretina i prihoda. Oba su spora rješavana pred rimskim sudom u Avignonu. Spor oko izopćenja općine završio je presudom od 21. IV. 1344. kojom je izopćen biskup. Oduzeta mu je duhovna vlast, a umro je pet godina kasnije¹⁸⁴.

Ovi nam događaji pokazuju da se isključenje iz ideološko-vjerskih razloga moglo primjenjivati samo na pojedince. Kad bi ga se pokušalo primijeniti na cijelu zajednicu, gubilo je snagu i na kraju se okretalo protiv onoga tko ga je izrekao. Pojedinaac, čak i uz zaštitu biskupskog dostojanstva, nije mogao isključiti zajednicu u kojoj živi, jer je time sam bivao isključen iz zajednice. Teško je bilo isključiti i jednu zajednicu od strane druge zajednice, pogotovo ako se radi o susjedima, kao što to pokazuje primjer sukoba trogirске sa šibenskom crkvom. Trogirski su biskupi mogli izopćivati šibensku općinu zbog njihove težnje za crkvenom samostalnošću, točnije zbog neposlušta biskupu, ali su time samo jačali njihov osjećaj zajedništva i želju za crkve-

¹⁸² SGT, I/2, 8.

¹⁸³ Lučić, Trogir, 517-518, 529-539.

¹⁸⁴ Isto, 534-535.

nim osamostaljenjem, a veze ovih dvaju gradova redovito su se održavale, osim u ratnim prilikama¹⁸⁵.

Slično krivovjercima, potpuno isključenje primjenjivano je i na osobe optužene za praznovjerje i vračanje. Ako bi se nekome dokazalo da se bavio magijom ili vračanjem, Statut je predviđao kaznu spaljivanja kao i za krivovjerje¹⁸⁶.

Isključenje zbog ideološko-vjerskih razloga bilo je podjednako opasno za osobe iz svih društvenih slojeva.

Isključivanje zbog krivičnih razloga primjenjivano je na osobe koje su počinile teži krivični prekršaj, osobito ako je to njihovo djelo ugrožavalo cijelu zajednicu. Ako bi netko podmetnuo požar u tuđoj kući, u gradu ili predgradu, bio bi osuđen na smrt spaljivanjem, a od njegove je imovine nadoknađivana šteta oštećenom¹⁸⁷. Strogost kazne izraz je straha od požara u gradu koji je, kao i ostali dalmatinski gradovi još imao dosta drvenih dijelova. O požarima u Trogiru znamo vrlo malo, ali lako se može zamisliti koliki je užas izazivala pomisao na požar. Osobito je velika bila ta opasnost prije kraja XIII. stoljeća, kada je izgrađena većina kamenih kuća. Ali te su kuće i dalje imale dosta drvenih dijelova. Veliki požar planuo je u Trogiru 22. V. 1443. u pet sati ujutro, a izgorjelo je oko 500 kuća u Novom gradu i 18 kuća u Starom gradu¹⁸⁸. Opasni su bili i potpaljivači usjeva, ali za njih je predviđena kazna bila mnogo blaža i uglavnom se svodila na naknadu štete¹⁸⁹. Budući da su mnogi požari izbijali bez zlonamjernog podmetanja, bile su predviđene i mjere protiv osoba koje su noću ložile vatru izvan kuće ili su loše održavale dimnjake i peći, ali su protiv njih usmjerene kazne bile blage i nisu povlačile za sobom odbacivanje od strane društva¹⁹⁰.

Privremeno su iz društva bila isključena (prognana) djeca koja bi digla ruku na roditelje, a ta je kazna trajala dvije godine¹⁹¹.

Ubojicama je, prema Statutu, trebala biti odrubljena glava, kao i osobama koje su nekoga nagovorile na takav postupak¹⁹². Za krivotvoritelje novca bila je predviđena kazna vječnog progonstva, a ako uz to ne bi mogli platiti globu trebali su biti označeni usijanim žigom¹⁹³. Krivotvoritelje isprava, koji su morali biti učeni ljudi, trebalo je, prema Statutu, kazniti globom i gubitkom prava na sve službe i povlastice u trogirskoj komuni. Za notara koji bi napisao takvu ispravu bila je predviđena kazna odsijecanja desne ruke. Kako se optužba za ovo zlodjelo držala vrlo teškom jer je uglednu osobu dovodila na zao glas, ako krivnja ne bi bila dokazana, kazna je trebala biti primijenjena na osobu koja je nekoga optužila za takvo djelo¹⁹⁴. U notarskim spisima

¹⁸⁵ Isto, 202-232, 244-304, 411-446.

¹⁸⁶ SGT, II/26, 81.

¹⁸⁷ Isto, II/22, 79.

¹⁸⁸ Lučić, Trogir, 969.

¹⁸⁹ SGT, II/22, 79.

¹⁹⁰ Isto, II/23-24, 79-80.

¹⁹¹ Isto, II/15, 75.

¹⁹² Isto, II/13, 74, R II/46, 320.

¹⁹³ Isto, II/27, 81, R T/71, 235-236.

¹⁹⁴ Isto, II/28, 82.

spominje se samo jedan notar koji je bio osuđen zbog krivotvorenja isprave, odnosno zbog toga jer je sastavio ispravu s drukčijim sadržajem od onog iz notarske bilješke. Radi se o Luki, splitskom notaru od 1258. do 1282. godine, a pitanje vjerodostojnosti njegovih isprava spominje se u jednom sporu iz 1311. g. pred trogirskim sudom, ali se u raspravi ne navodi i kazna na koju je bio osuđen¹⁹⁵. Pitanje je što je bilo s osobama koje bi krivotvorile neku ispravu u korist komune ili biskupije, a takvih je slučajeva, sudeći po historiografskoj kritici tih dokumenata, bilo više¹⁹⁶. Vjerojatno ih nitko nikad nije tužio za takvo djelo.

Potiskivanju osoba na rub društva često su pridonosile tjelesne kazne, jer su one, osim šibanja, bile trajan znak na počinitelju. U trogirskom Statutu zabilježene su tjelesne kazne šibanja, odsijecanja nosa, označavanja usijanim željezom, kopanja očiju, odsijecanja desne ruke, ali su te kazne trebale biti primijenjene samo na osobe koje nisu mogle platiti novčanu kaznu¹⁹⁷. U praksi ih je zabilježeno vrlo malo¹⁹⁸. Moguće je da su se rijetko primjenjivale, a moguće je i da zapisi o tome nisu sačuvani. Uglavnom su te kazne bile predviđene protiv lopova i razbojnika¹⁹⁹.

Potiskivanje zbog krivičnih razloga bilo je najopasnije za osobe s dna društva, koje su već bile potisnute zbog gospodarsko-imovinskih razloga, jer je tjelesna kazna na njima bila reprezentativna kazna, kao opomena, ostalima²⁰⁰. Za ostale Trogirane opasna je bila samo odgovornost za najteža krivična djela, odnosno za djela za koja se izricala smrtna kazna ili progonstvo. U krajnjoj crti, kod krivičnog kriterija uvijek možemo govoriti o isključenju iz društva, a ne samo o potiskivanju na njegov rub²⁰¹.

Kao i kod teških krivičnih djela, stroge su kazne primjenjivane i na osobe isključene zbog političkih razloga. Osoba optužena za izdaju Trogira trebala je biti osuđena na vječno progonstvo, zajedno sa ženom i djecom, te na gubitak imovine. Ako bi takva osoba ponovno došla na teritorij komune, trebalo ju je kazniti smrću²⁰². Politički kriterij isključenja iz zajednice mogao se lako primijeniti na bilo koga i osobito je bio opasan za plemiće i bogatije pučane. Politički sukobi unutar zajednice nisu bili rijetki, a u takvim okolnostima progonstvo bi uvijek zadesilo više osoba, zajedno s njihovim obiteljima. Međutim, ta su isključenja često kasnije bivala povučena, a prognani bi se vratili. Progonstvo je bilo vrlo teška kazna, jer su prognani ostajali bez zaštite matične zajednice u svijetu u kojem je stranac uvijek bio sumnjiv. Stvarni primjeri pokazuju da su prognani iz političkih razloga, ipak nalazili utočište u susjednim gradovima Splitu i Šibeniku i odatle nastavljali sukobe s onima koji su ostali u

¹⁹⁵ TS, II/2., 102-103; Novak, Povijest Splita, 494-495.

¹⁹⁶ Vidi bilješku 30.

¹⁹⁷ SGT, II/13, 74, II/17, 76, II/20, 77.

¹⁹⁸ TS, II/1., 242; Lučić, Trogir, 741-742.

¹⁹⁹ SGT, II/20, 77, R I/8, 169-171.

²⁰⁰ O primjenjivanju i značenju tjelesnih kazni u srednjovjekovnim gradovima vidi: Ivana Jarmaz Reskušić, Kazneni sustav u Šibeniku od XIV. do XVI. stoljeća, Šibenik, 1996., 95-133 i tamo navedenu literaturu.

²⁰¹ Karbić, Marginalne grupe, 52-59.

²⁰² SGT, II/ 25, 80-81.

gradu. U nekim su slučajevima politički protivnici i sami napuštali grad²⁰³. Nemirno vrijeme političkih promjena često je sa sobom donosilo i obračune i umorstva, pa se u mnogim slučajevima isključenje zbog političkih razloga kombinira s isključenjem iz krivičnih razloga. Svi se navedeni čimbenici takva isključenja nalaze u sukobu pristalica Mateja Zore iz obitelji Cega i Marina Andrije iz obitelji Andreis. Prvi je put Marin Andrije prognan zbog umorstva općinskog bilježnika i ranjavanja dvojice konzula. Tada je protjeran zajedno s pratnjom. Marin se uskoro vratio, ali je grad ponovno sam napustio nezadovoljan upravom Mateja Zore. Marin je otišao banu Mladenu II. Bribirskom koji se spremao napasti Trogir i time postao izdajicom grada. Osobe iz grada koje bi došle u kontakt s onima koji su proglašeni nevjernima komuni također su snosile posljedice, a kazna za njih s vremenom je povećavana. Najprije je kazna bila 200 libara (1315. g), a zatim 200 libara uz sječū nogu i desne ruke, s tim da su roditelji onih koji su napustili grad isključeni iz Velikog vijeća (1316. g), a oni osuđeni kao izdajnici i njihova imovina zaplijenjena i prodana. Oni koji su napustili grad nisu se uspjeli vratiti uz pomoć bana, pa su se pridružili Šibenčani- ma s kojima je Trogir tada došao u sukob, te su se uz pomoć Šibenčana vratili u Trogir. U ovakvim nemirnim vremenima često se mišljenje ljudi mijenja s odnosom snaga, pa su tako Trogirani, poraženi od Šibenčana, prognali Mateja Zore i primili natrag Marina Andrije i njegove pristalice. I na jednoj i na drugoj strani bili su plemići, ugledni građani i crkvene osobe. Matej Zore sa svojim pristalicama sklonio se u Split. Za trogirskog je potestata tada imenovan Bartolomej Michieli, koji je uveo mir, opet pod prijetnjom progonstva, što je i primijenjeno na osobe nesklone pomirenju. Povratnicima je nadoknadena šteta, a prognanima su zaplijenjena dobra. Međutim, kolo sreće i političkih uvjerenja još se jednom okrenulo, pa se Matej Zore vratio u grad, vjerojatno uz pomoć iz samog Trogira (1320. g). Ova su zbivanja povezana i s političkim sukobom na susjednom banskom teritoriju²⁰⁴. Navedena zbivanja pokazuju nam koliko su često i lako uglednije osobe mogle biti isključene iz društva i kako je teško dolazilo do pomirenja kad bi takvi sukobi uzeli maha. Obje su se strane izmirile tek 1326. godine, kada je svima dopušten povratak, ali su muškarci morali još dvije godine ostati izvan Trogira, dok su se žene i djeca do 10 godina života mogli odmah vratiti. Sve su uvrede i nepravde trebale biti zaboravljene, ali je kazna za one koji bi to prekršili ipak bila različita. Za one koji su ostali u gradu iznosila je 2000 libara, a za one u progonstvu 10000 libara. Nakon dvije godine koje su provedli na Braču ili u Zadru mogli su se konačno svi vratiti²⁰⁵.

Zanimljive su osude za pobunu i neredu u Trogiru 1357. godine. To su zbivanja u kojima se isprepliću građanski sukobi i razmirice s pobunom puka. Kao glavni krivac ustanovljen je arhidakon Jakov, kao inicijator pobune puka i pokušaja umorstva hvarskog biskupa, koji je rodom bio Trogiranin i tada se nalazio u svojoj kući u Trogiru. Arhidakon Jakov najprije je predan crkvenom sudu i trebao je biti osuđen na doživotni zatvor kao kraljev izdajnik i pobunjenik. Zatvoren je u Šibeniku, ali je po-

²⁰³ Lučić, *Trogir*, 367-372, 384-386, 390-393, 433-438, 596-607.

²⁰⁴ Isto, 366-438; Klaić, *Trogir*, 214-228.

²⁰⁵ Lučić, *Trogir*, 433-438.

bjegao i tamo opet sudjelovao u pobuni. Na kraju ga je trogirski biskup, u odsutnosti, osudio na progonstvo i oduzimanje crkvenog dostojanstva. Stjepan, *prirodni sin* biskupa Lampridija, osoba bez ugleda i imovine, koji je napao hvarskog biskupa, osuđen je na kaznu odsijecanja obje ruke. Nikola Marina i brat mu, koji su uz arhidakona organizirali pobunu, prognani su na jednu godinu, jer je utvrđeno da nisu krivi za pljačku. Plemići Augustin i Donat Kažotić, koji su sudjelovali u pljački, morali su nadoknaditi štetu, zajedno s pučanima koji su im se u tome pridružili, ali su plemići plaćali veći dio nego pučani. Vođe pobune puka, Matušina i Mate Krešić osuđeni su na progonstvo i novčanu kaznu²⁰⁶. Ove su presude vrlo šarolike i nisu onako stroge kako bi se očekivalo prema odredbama Statuta za pokušaj umorstva, krađu, pobunu i izdaju, što su djela stavljena na dušu okrivljenima. Čini se da su statutarne odredbe u prvom redu trebale ljude zastrašiti i odvratiti od zločina, a da se u praksi postupalo prema procjeni onoga koji sudi i prema okolnostima, što je Statut dopuštao. U pobunama i političkim obračunima najopasnije i najteže su bile one presude koje su išle po kratkom postupku, kao i umorstva u trenutku izbijanja sukoba, kao što se dogodilo 1387. godine, kada su odmah ubijena dva plemića, a sutradan je odrubljena glava Augustinu Kažotiću²⁰⁷, a bilo je i drugih sličnih događaja.

Politički isključene osobe ili su odmah likvidirane ili su pobjegle ili su prognane, što su svojevrsne kazne isključenja, odnosno uklanjanja iz društva, ali trajanje tog stanja ovisilo je o stvarnim prilikama i odnosu snaga više nego o samoj presudi. Nasuprot ostalim kaznama progonstvo je osim pojedinca pogađalo i cijelu obitelj.

Poremećaji razvoja i mehanizmi obrane

Poremećaji društvenog razvoja tijekom srednjega vijeka ograničavali su mogućnost napredovanja, a očitovali su se kroz ugroženost demografske i gospodarske osnove i time djelovali negativno na društvo u cjelini. Društvo je takvim poremećajima stalno izloženo, pa zato stvara mehanizme obrane gdje god je to moguće, a ako se pak ne može obraniti, onda ih barem nastoji neutralizirati pozitivnim smjernicama i na taj način osigurati opstanak.

Osnovni poremećaji koji su pratili društvo jesu:

- a) ratovi,
- b) sukobi unutar zajednice,
- c) nerodice i prekidi trgovačkih veza,
- d) bolesti.

Ti su se poremećaji u određenim okolnostima ispreplitali.

Negativni je utjecaj ratova na društveni razvoj dvojak. Prekidanje veza i pustošenje utječu na gospodarsku osnovu, a tjelesno uništavanje ljudi, odvođenje u ropstvo, ozračje nesigurnosti i straha, te iseljavanje utječu na demografski razvoj. Oba ova ti-

²⁰⁶ Isto, 596-607; LK, 196-198; Klaić, Trogir, 262-265, 269-304.

²⁰⁷ Lučić, Trogir, 740-742; Klaić, Trogir, 335-338.

pa posljedica i međusobno se isprepliću, jer svaki nedostatak ljudi dovodi i do gospodarskog poremećaja i obrnuto, svaki jaki gospodarski poremećaj loše djeluje na demografski razvoj.

Ratovi srednjega vijeka mnogo su manje uništavali ljudski potencijal, nego suvremeni ratovi, ali njihove je posljedice na gospodarsku osnovu bilo teže ublažiti. Niti jedan sukob, ni napetost uoči sukoba nisu prošli bez uništavanja poljoprivrednih kultura, što je dovodilo do problema prehrane i manjka proizvoda za trgovinu. Nemoguće je utvrditi broj posrednih žrtava sukoba, odnosno žrtava gladi izazvanih ratovima i bolestima. Nemamo ni točne brojke žrtava pojedinih sukoba, ali nam postojeći podaci mogu biti barem nekakav pokazatelj. U drugom ratu Splita i Trogira vodile su se dvije veće bitke. Prva se vodila na moru, u Trogirskom kanalu, a završila je pobjedom Trogira. Trogirani su zarobili *skoro 60 od najboljih građana*, a poginulih je moralo biti vrlo malo ili ih uopće nije bilo²⁰⁸. Nakon toga su Splićani, uz pomoć vojske bosanskog bana Ninoslava, kojeg su izabrali za kneza, otišli u trogirsko polje i *boraveći gotovo dvije sedmice, sasjekli loze, odrezali stabla, pustošeći sve usjeve i svu obrađenu zemlju*²⁰⁹. Trogirani su zatražili zaštitu kralja, koji im je poslao bana Dionizija s vojskom sastavljenom od *mnogo* Ugara, Hrvata i Dalmatinaca, a pridružila im se i vojska Klisa²¹⁰. Oni su napali, a bitka se vodila u splitskom predgrađu. Poginulo je 10 Splićana i oko 30 pripadnika hrvatsko-ugarske vojske. Ban je bio tužan zbog pokolja svojih ljudi jer je to bio veliki broj poginulih. Napad se odvijao uz podmetanje požara, pa su u splitskom predgrađu izgorjele sve kuće od drveta i pletera, njih oko 500. Splićani su bili prisiljeni na mir, jer je oko 200 njihovih građana bilo u zarobljeništvu u Trogiru. Otkupili su ih za 5000 libara²¹¹. Ovi podaci Tome Arhidakona nisu ni precizni, a možda ni potpuno točni, ali nam je dragocjen dojam koji ostavljaju. Toma Arhidakon čovjek je svoga vremena i kada govori o 30 poginulih kao o velikom broju, znači da je taj broj bio iznad tada uobičajenog broja poginulih u sukobima. S druge strane broj zarobljenih zaista je velik, ali se čini da je on autoru manje neobičan. Sklapanjem mira nepovoljne posljedice nisu prestale. Polja, voćnjaci i vinogradi bijahu uništeni, a kratko razdoblje rata (jedno proljeće i jedno ljeto) donijelo je glad, za što je trebalo dulje razdoblje oporavka. Svako razdoblje rata donosilo je iste probleme. Opisujući posljedice provale Mongola, dvije godine ranije, Toma Arhidakon također govori o gladi u Ugarskom Kraljevstvu, a zatim i o napadima vukova²¹². Vjerojatno su tada ratovi slične posljedice imali svugdje. Kombinacije gladi i rata možemo pratiti do kraja srednjega vijeka, osobito u razdoblju turskih provala. Tada se kao posljedica pustošenja spominje nemogućnost punjenja gradske blagajne, što dalje slabi obranu, zbog nemogućnosti plaćanja stražara i problema oko gradnje i održavanja utvrda²¹³.

²⁰⁸ TA, 158-160; Lučić, Trogir, 172-174, 180-181.

²⁰⁹ TA, 162; Lučić, Trogir, 176.

²¹⁰ TA, 162-164; Lučić, Trogir, 176-178, 181-182.

²¹¹ TA, 164-167; Lučić, Trogir, 178-179, 182-186.

²¹² TA, 145.

²¹³ Andreis, 200-205.

Ratovi i mirna razdoblja smjenjivali su se tijekom vremena. O sukobima prije početka komunalnog razdoblja znamo vrlo malo. Zbivanja u doba germanske seobe nisu ugrožavala Trogir, ali je ugodaj nesigurnosti vjerojatno ipak bio prisutan. Sukobi na panonskom području možda su imali za posljedicu gibanje stanovništva prema moru, kao što je to bilo u doba slavenske seobe, kada prognane iz Sirmiuma nalazimo u Saloni. Ne znamo ni kakve je posljedice imao bizantsko-gotski rat, osim podatka da su se borbe vodile i na salonitanskom području²¹⁴. Iz razdoblja nakon slavenske seobe nema podataka o većim sukobima. Jedini podatak koji se vjerojatno odnosi na Split i Trogir jest podatak o ratu kneza Trpimira protiv *Grka* u neposrednom susjedstvu njegove prijestolnice²¹⁵. Ni to nije bio dugotrajan rat, nego vjerojatno kratkotrajni sukob. Opasnost je mogla doći i s kopna i s mora. Napadi Mlečana i Normana govore da je more donosilo opasnost²¹⁶. Ali sve te opasnosti do kraja XII. stoljeća nisu bile takve da bi prisilile Trogirane na utvrđivanje grada. Prema Životu Sv. Ivana Trogirskoga, Mlečani su lako osvojili Trogir (1171. g.) jer nije bio dobro utvrđen i nije imao oružja potrebna za obranu, nego je imao samo drvene ograde i suhozide. Dijelom je to morala biti i posljedica siromaštva stanovnika²¹⁷. Drugi su dalmatinski gradovi tada bili bolje utvrđeni, osobito Zadar²¹⁸. Ipak, Trogir je unatoč tome uspio opstati, što znači da opasnosti nisu bile česte.

XIII. je stoljeće Trogiru donijelo niz ratova i sukoba. Najjači su poremećaji bili tridesetih godina, kad se jedno na drugo nadovezuju provala Mongola, prvi i drugi rat sa Splitom. Posljedice tih sukoba ublažene su time što je Trogir u to vrijeme osigurao sebi veći prostor i bolju gospodarsku osnovu, pa nepovoljne posljedice polako uzmiču pred bržim razvojem²¹⁹. Od kraja XIII. do početka XV. stoljeća napetosti su bile česte, kao i pustošenja, osobito za sukoba sa Splitom, Šibenikom i banom Mladenom Šubićem²²⁰, kao i u doba ratova kralja Ludovika s Venecijom²²¹, te poslije njegove smrti²²².

Vojsku je uglavnom činilo pješništvo, a rjeđe mornarica i konjica. Kako se usavršavala tehnika ratovanja, oružje i ratovi su postajali razorniji. U XIII. i XIV. stoljeću Trogirani su se uglavnom borili kopljima, kamenjem, sjekirama, mačevima i strelicama, a rjeđe bombardama²²³. XV. je stoljeće donijelo razornije sukobe. Najteže je posljedice imalo mletačko zauzimanje grada 1420. godine. Iskrcavši se na Čiovu, napali su grad topništvom i tukli ga nekoliko dana neprekidno. Oštećene su kule i zidine, ali i kuće, zvonik, katedrala i općinska palača. I. Lučić tvrdi da su se u njegovo vrijeme

²¹⁴ Vidi bilješke 35. i 36.

²¹⁵ Lovro Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, Bogoslovna smotra, 4., 1932., 8-10; Klaić, Izvori, 20.

²¹⁶ LK, 78, 96-97, 112; Lučić, Trogir, 91-108, 114-116; Goldstein, HRSV, 183-187, 276-277, 334, 339-343, 346-351; Klaić, Trogir, 27-48; Steindorff, Die Vita beati Iohannis Traguriensis, 17-36.

²¹⁷ LK, 81.

²¹⁸ Isto, 73-75; Ivo Petricioli, Lik Zadra u srednjem vijeku, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 11.-12., 1965., 147-148; Tomislav Marasović, Značaj ranosrednjovjekovnog graditeljstva u Trogiru, Mogućnosti, 27., 1005-1006.

²¹⁹ TA, 142-145, 152-153, 158-160; Lučić, Trogir, 156-201; Klaić, Trogir, 106-134.

²²⁰ Lučić, Trogir, 250-445; Klaić, Trogir, 170-174, 197-199, 209-213, 215-220.

²²¹ Lučić, Trogir, 561-581, 675-721; Klaić, Trogir, 285-294, 317-323.

²²² Lučić, Trogir, 723-863; Klaić, Trogir, 324-358.

²²³ TA, 159-160; Lučić, Trogir, 299, 376, 412-415, 618-620.

još vidjele *kamene kugle s promjerom više od jedne stope u privatnim kućama*²²⁴. Srednji vijek završava valom izbjeglica iz zaleđa i turskom opasnošću, što donosi gubitke ljudi na kopnu i moru, te troškove utvrđivanja, održavanja utvrda i čestog opremanja galija²²⁵. Tako je, na primjer, 1496. godine postradalo više od sto ljudi u nesreći galije, a bilo je sedamdeset *izgubljenih* u pljačkaškim provalama Turaka²²⁶.

Zajednica se od ratne opasnosti branila diplomacijom, koja je problem mogla i trebala otkloniti, te organizacijom obrane grada i gradskog teritorija. Razdoblja napetosti i rata u unutrašnjoj organizaciji obrane obilježena su naporima oko učvršćenja bedema, stalnim sustavom straža u kojima na smjenu (tjedan dana ili mjesec dana) sudjeluje sve vojno (radno) sposobno muško stanovništvo grada od 16 do 50 godina, te burga i distrikta od 16 do 59 godina, podijeljeno u trećine ili četvrtine. Uz to se, ako je bilo potrebno opremalo i galiju. Opasnost se signalizirala zvonom u gradu, odnosno vatrom (dimom) u distriktu, a na znak uzbune morali su se okupiti u gradu. Gradsko stanovništvo koje se zateklo u polju moralo se vratiti u grad u roku od tri sata, dok je seoskom stanovništvu dan rok od šest sati za dolazak u grad²²⁷.

Rat kao poremećaj razvoja nije imao uvijek jednake posljedice. Na primjer, nemirno XIV. stoljeće, koje je obilovalo i drugim vrstama poremećaja, nije dovelo ni do stagnacije ni do krize, jer su gospodarska osnova i demografski razvoj bili takvi da je grad mogao nadoknaditi izgubljeno i popraviti štete u relativno kratkom roku. To je doba vrhunca srednjovjekovnog razvoja kada se dosta dobrim trgovačkim vezama mogla osigurati prehrana stanovništva i kada je grad imao snagu magneta koji privlači doseljenike. Ipak, ni u takvim okolnostima grad nije mogao lako osigurati sredstva za obranu, na što upućuju dugotrajni napori na utvrđivanju burga i popravcima zidina Staroga grada tijekom XIII. i XIV. stoljeća²²⁸. Ako je rat bio veliki napor za zajednicu u ovom vremenu, možemo pretpostaviti da su posljedice te vrste poremećaja u ranijim razdobljima bile teže. Sreća je bila u tome što tada nisu bili česti, dijelom i zaslugom same zajednice koja ih je nastojala izbjeći diplomatskim putem, kako pokazuje *Život bl. Ivana Trogirskog*²²⁹. I kasnije je grad nastojao izbjeći sukobe pregovorima, ali i novcem. Na primjer, kada je ban Mladen Šubić 1315. godine došao s vojskom pod Trogir, komuna mu je platila 10000 libara (u ratama) da izbjegne sukob²³⁰. Za tu cijenu tada se u Trogiru moglo kupiti 100 kamenih kuća (prosječna cijena u notarskim spisima o kupoprodaji kretala se oko 100 libara)²³¹.

Rat i strah od rata mogli su na zajednicu djelovati i pozitivno, ujedinjavajući je, ali oni koji se s tim nisu slagali bili su isključeni. U spomenutom sukobu s banom Mladenom, Kurija je odredila tko će dati novac, među onima koji su ga imali, pod pri-

²²⁴ Lučić, Trogir, 941.

²²⁵ Andreis, 189-204.

²²⁶ Isto, 201.

²²⁷ Isto, 189-203; Lučić, Trogir, 618-622, 675-705, 870-915.

²²⁸ 290 Lučić, Trogir, 622, 680-685, 991-994.

²²⁹ LK, 73-75.

²³⁰ Lučić, Trogir, 379.

²³¹ Broj kupoprodajnih ugovora koji se odnose na kuće preobilan je da bih ga ovdje navodila, stoga upozoravam na Indeks u TS, I/1. i I/2.

jetnjom progonstva na 10 godina²³². Zakonom je bilo utvrđeno da se svi građani u vrijeme rata moraju vratiti u grad radi obrane. Tako je 1315. godine Lukša Amblažev prognan u Dubrovnik, točnije morao je ostati na području Dubrovnika, jer se nije vratio u grad radi obrane, a morao je dati i jamstvo od 1000 libara²³³. U Dubrovnik je, vjerojatno, otišao zbog trgovačkih poslova. Ovoj su se odredbi morale pokoravati i crkvene osobe. Tako je iduće godine, kad se očekivao sukob sa Šibenčanima, biskupu Liberiju, koji se tada nalazio izvan komunalnog teritorija, zapovjedbno da se odmah vrati pod prijetnjom zapljene prihoda za uzdržavanje crkve²³⁴.

Kolikogod je rat mogao djelovati na učvršćenje zajednice, mogao je djelovati i na suprotan način, ako je unutar društva već postojao sukob interesa. Upravo je takav bio razvoj spomenutih događaja 1315.-1316. godine kada trogirski izbjeglice koriste neprijateljstvo bana Mladena Šubića i Šibenčana prema Trogiru. Upravo su oni bili osobe koje su dolazile na komunalni teritorij i uništavali imovinu svojih protivnika²³⁵. Unutrašnji su sukobi mogli imati i drugih negativnih posljedica. Sama njihova pojava upućuje na napetosti unutar zajednice, a te napetosti i suparništva nisu poticaj razvoju, nego djeluju kao ograničenje. Svi su unutrašnji sukobi imali za posljedicu isključenje dijela članova zajednice, u pravilu onih imućnijih i poduzetnijih²³⁶. Isključenje je u ovom slučaju mehanizam obrane od daljnjeg pogoršavanja odnosa, koji bi u krajnjoj crti lako mogli razoriti društvo iznutra. Isključenje, ipak, nije moglo ukloniti razloge sukoba, ali bi primirilo situaciju, čime je zajednica dobivala vrijeme da se oporavi. Samo isključenje određenog broja članova, osobito imućnijih moglo je donekle oslabiti društvo, ali i otvoriti mogućnost drugima da dokažu svoje sposobnosti. Na taj je način poremećaj mogao pridonijeti obnovi društva.

Među poremećajima koje su izazivale bolesti najteži su oni koje su uzrokovale epidemije kuge. Strahovite epidemije ove bolesti bješnjele su Europom na početku i na kraju srednjega vijeka. Prva epidemija za koju se može utvrditi da je bila epidemija kuge, buknula je u Carigradu za Justinijanove vladavine i proširila se po cijelom Carstvu i Europi. Zahvatila je dalmatinske gradove i s kratkim prekidima morila stanovništvo gotovo 50 godina (do 580. godine), kad, je nastupilo razdoblje smirenja. Velika epidemija ponovo je zahvatila cijelu Europu u VIII. stoljeću, nakon čega ova bolest nestaje do sredine XIV. stoljeća, ali kad se vratila bila je strahovita. Uzročnik kuge jest *Pasturella pestis* (Yersinov bacil) koju prenose buhe sa štakora na čovjeka, a javlja se kao bubonska forma s otokom i razgnojavanjem žlijezda ili kao plućna forma. Na snagu epidemije koja je Europu zahvatila 1348. g. utjecala je činjenica da se istovremeno pojavila u oba oblika. Ukupni broj žrtava koji je pokosila u Europi procjenjuje se na 25 milijuna ljudi²³⁷. Na ovu epidemiju u Trogiru podsjeća natpis

²³² Lučić, Trogir, 379.

²³³ Isto, 380.

²³⁴ Isto, 383.

²³⁵ Isto, 366-438.

²³⁶ Isto, 366-438, 596-607.

²³⁷ Jean Delumeau, *Strah na Zapadu*, Novi Sad, 1987., 134-135; Lavoslav Glesinger, *Organizacija zdravstvene službe u srednjovjekovnom Trogiru*, Radovi Međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru, Zagreb, 1973., 38; Goldstein, HRSV, 73-74; Kuga - historijat, *Medicinska enciklopedija*, IV, Zagreb 1969., 187-188; Lopez, *Rodenje Europe*, 36-37, 115-116; Mumford, *Grad u historiji*, 323-332, 351;

u kapeli sv. Ivana, ali nam broj žrtava nije poznat²³⁸. Od tada se kuga stalno ponovno pojavljivala. Trogir je opet zahvatila 1361., 1370., 1382., 1397.-1398., 1401., 1408., 1419., 1429., 1435.-1436., 1451., 1465.-1466. i 1480.²³⁹

Osobito su bile teške epidemije u kojima se bolest poklapala s drugim poremećajima. Takva je bila epidemija 1419. godine, koja je izbila u jeku rata s Venecijom o kojoj P. Andreis kaže: *Otkrila se najgora nakaza rata, čijim silama otpor ne pruža obrane, niti čovjek zna ili se može obraniti sa sigurnošću, ako ga zaštita neba ne sačuva. Grad se utekao zavjetima svecu zaštitniku, a odanosti srdaca nije uzmanjkala prošena pomoć neba. Prestala je kuga, ali s njome nisu zloćudni utjecaji rata ortaka. Grad je ostao lišen stanovnika, dijelom od rata, a dijelom od kuge uništenih, dijelom i zbog jednog i zbog drugog zla pobjeglih.* Budući da se jedinim sigurnim načinom spasa od bolesti smatrao bijeg, ovaj je put komunalna uprava morala biti popustljivija prema onima koji su napustili grad u vrijeme rata. Pozvani su natrag, ali onima koji se nisu htjeli vratiti dopušteno je poslati zamjenu na njihov trošak, i to plemićima tri pješaka, a pučanima dva pješaka. Neposlušnima je utvrđena kazna od 100 libara mjesečno za svakog pješaka kojeg nisu poslali. Kazna je naplaćivana od imovine koju su imali na teritoriju općine²⁴⁰.

U epidemiji 1429. godine, kombinirala se epidemija kuge s glađu i tada su od obje nevolje umrle dvije petine stanovnika²⁴¹. Vrlo je teška bila i epidemija kuge 1465.-1466. godine. Izbila je u vrijeme kad je Trogir očekivao napad Turaka i kada je zbog prekinutih trgovačkih veza stanovništvo zahvatila glad. Tada je, prema Andreisu, umrlo oko 2000 ljudi. Zato je nastao problem oko oporuka koje su mnogi napisali na brzinu, bez propisanog načina ovjere i svjedoka, pa je knezu i sucima bilo prepušteno utvrđivanje njihove valjanosti. Uglavnom su proglašene važećima, što će poslije izazvati sukobe s Crkvom, koja je u takvoj situaciji dobila većinu dobara umrlih²⁴².

Kuga je svojom strahovitošću uništavala velik broj ljudi, ali je i na onima koji nisu oboljeli ostavljala jaki trag. Zapisi često o ovoj nevolji govore kao o nečem apokaliptičkom, što je razumljivo jer je to bila nevolja od koje se ljudi nisu mogli braniti svojim snagama. U ratu se čovjek mogao boriti protiv neprijatelja ili je mogao pregovarati, nagoditi se, ponuditi novac, ali protiv kuge nije mogao ništa. Ni liječnici nisu mogli ništa učiniti jer ni jedan od poznatih načina liječenja nije pomagao protiv ove bolesti. Bespomoćnost čovjeka pred kugom najdojmljivije izražava zapis o kugi u susjednom Splitu 1348. godine koji je ostavio kroničar Cutheis. Apokaliptični dojam pojačava uvodom u kojem govori o mnogobrojnim znakovima s kojima je počela kuga, a koji predstavljaju znakove propasti svijeta. Zrak je bio zaražen, mračan i taman; sunce i mjesec pomračeni; zvijezde su se vidjele danju; nebo se otvorilo i prosipalo oganj koji se noću vidio na istoku; zvijezde su padale na zemlju; strahoviti su potresli razorili gradove u mnogim dijelovima svijeta; puhali su jaki vrući vjetrovi; more se

²³⁸ Glesinger, Organizacija zdravstvene službe, 38.

²³⁹ Isto, 38-40.

²⁴⁰ Andreis, 150-151.

²⁴¹ Isto, 167.

²⁴² Isto, 185-186.

dizalo u vis. Znakovima prirodnih elemenata zatim pridružuje znakove koje pokazuju životinje. Vukovi su provaljivali u seoske kuće i grabili djecu, a čopori su napadali čak i naoružane ljude i vadili tijela mrtvih iz grobova. Sove su pjevale tužne pjesme; šišmiši se uvlačili u kuće; gavranovi, jastrebovi i sokolovi u velikim su jatima letjeli iznad grada, a i ostale su životinje prilazile naseljima pokazujući znakove bjesnila. Ljudima su se ukazivala nadnaravna čudovišta, pa su ostajali bez razuma i bez govora. Zatim počinje bolest kod životinja, a onda kod ljudi, koji su gubili nadu čim bi opazili na tijelu crni čir i osjetili groznicu. Odmah su se ispovijedali svećeniku i sastavljali oporuku, a umirali su treći ili četvrti dan. Oni koji još nisu bili zaraženi, videći smrt oko sebe, gubili su razum. Neki su naricali, neki nisu znali bi li prije ukopali mrtve ili pobjegli, neki su molili Boga, neki su bezumno bježali ostavljajući svoje mrtve nepokopane. Umirali su svi, bez obzira na dob i imanje. Tako je pošast trajala godinu dana²⁴³. Ovakav način doživljavanja i opisivanja kuge izražavaju mnogi zapisi iz cijele Europe od XIV. do XVII. stoljeća²⁴⁴.

Kugu je često pratila glad jer ljudi za vrijeme zaraze nisu mogli raditi, a često nije ni imao tko raditi. Kad bi se proćulo da se u nekom gradu proširila zaraza, taj je grad stavljan u karantenu, čime se automatski prekidala sva trgovina. Vrlo je rano uočeno da je kuga zarazna bolesti. Zarazu se nastojalo izbjeći izolacijom, bijegom, blagoslovljenom vodom, molitvom, procesijama, spaljivanjem odjeće zaraženih i sl. U vrijeme tih užasnih epidemija raspadao se svakodnevni okvir života, obitelj, a na kraju i pravni sustav. Nadu i utjehu živima, koji su od straha bili na rubu ludila, pružala je molitva Bogu, Djevici i svecima zaštitnicima od kuge, Sv. Roku i Sv. Sebastijanu, kao i svecu zaštitniku grada²⁴⁵. Nakon epidemije 1466. g. trogirsko je Veliko vijeće donijelo odluku da se dan Sv. Sebastijana slavi kao jedan od gradskih blagdana da bi svetac ubuduće zaštitio grad od pošasti²⁴⁶.

Tijekom srednjega vijeka i neke su druge bolest izbijale kao epidemije s teškim posljedicama, ali prema postojećim izvorima teškoj je utvrditi o kojim se bolestima radi. U srednjem vijeku su pojmom kuge obuhvaćene sve epidemije, a ne samo *crna smrt*, koju danas pod tim pojmom podrazumijevamo. Opasnost od epidemije spominje se u uvodu sporazuma Splita i Trogira 1291. godine, ali nije poznato o kakvoj se bolesti radilo²⁴⁷.

Osim kuge društvo su teško pogađale guba i malarija. Guba je svugdje u Europi bila poznata u antičko doba, a jače se proširila u VII. i VIII. stoljeću. Novi val širenja zabilježen je u vrijeme križarskih ratova, pa je od tada, nekoliko slijedećih stoljeća, bila stalno prisutna u Dalmaciji. Od nje se društvo dosta uspješno branilo izoliranjem gubavaca. U XIV. stoljeću u Europi jenjava, a vjerojatno i u dalmatinskim gradovima. Zadnji val širenja pada u vrijeme prodora Turaka, ali Trogirani su već ranije imali leprozorij. Guba nije izazivala jake poremećaje jer nije zahvaćala veliki broj

²⁴³ LK, 191-194.

²⁴⁴ Delumeau, Strah na Zapadu, 134-192.

²⁴⁵ Isto, 134-192; Glesinger, Organizacija zdravstvene službe, 31-43; Kuga - historijat, 187-188.

²⁴⁶ SGT, R II/67, 345.

²⁴⁷ Lučić, Trogir, 327.

stanovnika, nego je na društvo više djelovala kao opomena. Malaria je u Trogiru i okolici harala od najstarijih vremena. Ni ova bolest nije poprimila katastrofalne razmjere, ali je bila stalno prisutna i zajedno s drugim poremećajima povremeno je jače ugrožavala društvo. I u ovim bolestima stanovništvo se utjecalo svecima zaštitnicima od bolesti, u slučaju gube Sv. Lazaru, a u slučaju malarije Sv. Onofriju²⁴⁸.

Trogir je imao dosta dobro organiziranu zdravstvenu službu, a propisi o higijeni nalaze se i u Statutu. U komunalnom razdoblju općina je plaćala liječnika, ljekarnika, brijača i kirurga, a organizacija zdravstvene službe bila je na tadašnjoj europskoj razini²⁴⁹.

Stanovništvo je često kombiniralo znanstveno liječenje s vjerom, što je u skladu s razmišljanjima onog vremena. Poštovanje određenih svetaca upućuje i na bolesti koje su mučile tadašnje stanovništvo. U Trogiru su od ranog srednjeg vijeka štovani Sv. Kuzma i Damjan, prvi kršćanski liječnici, što ukazuje na rano bavljenje medicinom²⁵⁰. Najstariji pisani podatak o nekoj ljekarni na tlu Hrvatske potječe upravo iz Trogira. To je ugovor od 6. IX. 1271. sklopljen pred Muciusovom ljekarnom²⁵¹. Sv. Ivan Trogirski smatran je čudotvorcem, a njegovim relikvijama pripisivana je iscjeliteljska moć. Trogirani su mu se utjecali u svim vrstama nevolja i bolesti, a prema legendi, svetac se znao i osvećivati bolestima onima koji u to nisu vjerovali, te ih na taj način prisiljavati da povjeruju²⁵².

Na trogirskom području bio je razvijen kult Sv. Maura, zaštitnika od reume, kao i Sv. Antuna opata, zaštitnika od ergotizma (trovanje gljivicom *Claviceps purpurea*) i zaštitnika životinja od svih bolesti koje su ih pogadale. Nevolje od kojih su oni štitili bile su česte u društvu u kojem je problem gladi i nedostatka topline bio česta pojava. Ergotizam se često javljao zajedno s glađu, u godinama kad su ljudi zbog nestašice bili prisiljeni jesti zaraženo žito²⁵³. Glad je često pogadala društvo koje samo sebi nije moglo proizvesti potrebnu količinu žita i koje je ovisilo o uvoznjoj trgovini. Žito je plaćano novcem od prodaje vina, a kad je urod bio loš, novca nije bilo. Priroda je znala biti okrutna, a čovjek joj se nije mogao suprotstaviti. Bilo je dovoljno petnaest minuta jake tuče uoči berbe da uništi trud ljudi tijekom cijele godine i osudi ih na smrt od gladi, a prirodi su se pridruživale i druge katastrofe koje su izazivale glad, kako je naprijed opisano.

U kasnom srednjem vijeku osobito je bio štovan bl. Augustin Kažotić, zaštitnik trudnica, te Rajmund Nonatus koji je štitio od babinje groznice, od koje je nekad oboljevalo do 40 % žena²⁵⁴. Problemi pri porodu bili su česti, a smrtnost djece visoka i

²⁴⁸ SGT, R I/56, 222; Andreis, 343; Glesinger, Organizacija zdravstvene službe, 34; Šime Kordić, Sveci zaštitnici zdravlja u starom Trogiru, Radovi Međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru, Zagreb, 1973., 102-103; Lepra - historijat, 270-271; Raukar, KD XIV, 188-189.

²⁴⁹ SGT, I/58, 35, II/87-88, 107-108; Hrvoje Tartalja, Naša najstarija ljekarna, Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru, 19-22.

²⁵⁰ Glesinger, Organizacija zdravstvene službe, 31-33; Kordić, Sveci zaštitnici zdravlja, 99-110.

²⁵¹ TS, L/1., 226; Tartalja, Naša najstarija ljekarna, 11-12.

²⁵² LK, 83-86; Andreis, 150-151; Lučić, Trogir, 101.

²⁵³ Kordić, Sveci zaštitnici zdravlja, 101-102.

²⁵⁴ Isto, 106.

upravo zbog toga, kao i zbog drugih bolesti, za obnovu društva i za povećanje broja stanovnika važnije su bile migracije, nego prirodni prirast.

Poremećaji su izazivali privremene zastoje u razvoju, a zajednica se od njih branila i sprječavala ih svim sredstvima. Dok god je postojala zdrava jezgra društvo se brzo obnavljalo i privlačilo nove naseljenike. Veći su problemi nastajali tek onda kada su mogućnosti obnove društva smanjene i kada su opći nepovoljni uvjeti kočili oporavak.

Zaključak

Trogir je i po prostoru koji je zauzimao i po broju svojih stanovnika bio malen grad. Broj stanovnika grada u kasnom srednjem vijeku može se procijeniti na 2000-3000, a komune na 5000-6000 stanovnika. Najstariji sačuvani pokazatelji broja stanovnika Trogira jesu omjeri gospodarskih i demografskih snaga između pojedinih komuna, sačuvani u ugovoru o savezu sa Splitom iz 1239. godine, te sa Zadrom i Splitom iz 1290. godine. Prema tim ugovorima omjer snaga Zadra, Splita i Trogira bio je 3:2:1.

Dvije su osnovne značajke razvoja trogirskog srednjovjekovnog društva: jaka ideja zajedništva među pojedincima i jedinstvenost u odnosu na vanjski svijet s jedne strane, a s druge strane težnja svakog pojedinca da sebi i svojim bližnjima osigura što bolji materijalni i statusni položaj, što raslojava samu zajednicu. Ideja zajedništva vjerojatno se razvila vrlo rano i omogućila ustrojavanje komune. Unutarnje raslojavanje i preslojavanje društva bilo je dugotrajno, a konačni odnosi uspostavljaju se u XIV. stoljeću. Dovoljno izvora o strukturi društva sačuvano je samo iz komunalnog razdoblja, kad je većina stanovništva bila osobno slobodna i uključena u jedan od tri osnovna društvena sloja: plemiće, pučane i distriktualce. S njima je povezana, ali i na određen način izdvojena skupina crkvenih osoba. Prije komunalnog razdoblja trogirsko su društvo činili samo stanovnici grada, te mali broj osoba koje su živjele na njegovom rubu i na otoku Čiovu. Preslojavanja stanovništva u razdoblju od kasne antike do formiranja komune možemo pretpostaviti samo na temelju slika stanja koje imamo za početak i kraj tog razdoblja. Budući da na kraju antičkog razdoblja nalazimo zatvorene društvene slojeve, a na početku komunalnog razdoblja otvorene, treba pretpostaviti da su određeni čimbenici razvoja utjecali na nestanak čvrstih granica između društvenih skupina. Odvajanje slojeva plemića i pučana, koje zatječemo na kraju protokomunalnog razdoblja, povećava se tijekom komunalnog razdoblja, što se očituje na gospodarskom planu, povećavanjem imovinskih razlika, te ne upravnom planu, preuzimanjem poslova Opće skupštine od strane plemićkog Velikog vijeća.

Na raslojavanje unutar društva utjecali su gospodarski, ali i s njima često isprepleteni upravno-politički čimbenici. Ugled u društvu temelji se na imovinskoj podlozi, ovladavanju određenim znanjima, upravnim službama i podrijetlu. Dok u društvu postoji ravnoteže tih kriterija za stjecanje određenog statusa, društvo je unutar sebe dinamično. U slučaju trogirskog srednjovjekovnog društva ta dinamika traje do prve polovice XIV. stoljeća, kada dolazi do poremećaja kriterija ugleda time što podrijetlo postaje najvažniji temelj ugleda i o njemu od tada potpuno ovisi udio u vlasti, či-

me su temeljni društveni slojevi, plemići i pučani, pretvoreni u staleže u pravom smislu riječi.

Manji broj osoba bio je potisnut na rub društva, a neki i preko te crte. O osobama potisnutim zbog gospodarsko-imovinskih i psiho-fizičkih razloga komuna i pojedinci donekle su se brinuli, uglavnom zbog moralnih načela, ali to nije moglo bitno popraviti njihov položaj. Opasnost od ove vrste potiskivanja bila je najveća za siromašno stanovništvo. Isključenje zbog ideološko-vjerskih razloga bilo je potpuno, ali se moglo primijeniti samo na pojedince, a bilo je podjednako opasno za sve članove društva. Kada se takvo isključenje pokušalo primijeniti na cijelu zajednicu, gubilo je snagu i na kraju se okretalo protiv onoga tko je pokrenuo isključenje, kao što pokazuje sukob trogirskog biskupa Lampridija i komune. Isključivanje zbog krivičnih razloga ovisilo je o težini postupka optuženoga, a bilo je najopasnije za osobe s dna društvene ljestvice. Nasuprot tome, isključenje zbog političkih razloga bilo je osobito opasno za plemiće i bogatije pučane, a često je pogadalo cijelu obitelj. Najteže kazne izricane su odmah, a u slučaju progonstva obrat je uvijek bio moguć i često se događao.

Poremećaji društvenog razvoja (ratovi, unutarnji sukobi, nestašice hrane i bolesti) ograničavali su mogućnost napredovanja, a bili su osobito teški kad su se međusobno ispreplitali, ali društvo se svim sredstvima borilo protiv njih. Od poremećaja izazvanih ratom zajednica se branila organizacijom obrane i diplomacijom, raspoređujući teret na sve slojeve društva, od unutrašnjih sukoba branila se isključenjem onih koji su mogli ugroziti sigurnost društva, od gladi trgovinom, a od bolesti organizacijom zdravstvene službe.

The structure of society in medieval Trogir

Trogir was a small town in terms of town area and the number of its inhabitants. The population of Trogir during the late Middle Ages can be estimated at 2000 to 3000 inhabitants, and the commune to 5000 to 6000 inhabitants. The oldest indicators of the number of inhabitants of Trogir contain the ratios of economic and demographic power among individual communes. They are found in the Agreement on Alliance with Split from 1239, and with Zadar and Split from 1290. According to these agreements, the ratios of Zadar, Split and Trogir were: 3:2:1.

There are two main characteristics of development of Trogirian medieval society: a strong idea of unity among the individuals and uniformity in relation to the outside world from one side, and from the other side, every individual had aspirations to secure better material and social position for himself and his family, which leads to social disintegration. The idea of unity must have developed very early and it led to the establishment of a commune. The disintegration of Trogirian society was a long-lasting process, and the final relations were established in the 16th century. There are sufficient data of a social structure from the period of commune, when the population consisted of free individuals ranked into three main social classes: noblemen, plebeians and districtuals. The members of the clergy were closely connected to all three social classes, but also separated from them. Before this communal period, the society of Trogir included only the inhabitants of Trogir, and a small number of persons living at its outskirts and on the island of Čiovo. The picture of social changes that took place from the late ancient times to the formation of commune, can be only seen from the indicators of the conditions marking the beginning and the end of that period. Since the social classes of ancient cities were mainly closed and isolated, and at the beginning of communal period they were opened, and it can be assumed that some factors of development influenced the disappearance of gaps between social classes. At the end of *protocommunal* era, we see the separation of noblemen from plebeians, and the differences between these classes were later more and more obvious, what can be seen from the economic situation, the differences in property and legal rights, and the situation when the General assembly was taken over by the noblemen's Great Council.

The disintegration of the society was influenced by economic factors, which were often closely connected to legal and political factors as well. The social status and reputation is based on property rights, certain knowledge and skills, legal authorities and origin. As long as there is an equilibrium of criteria for gaining particular social status, the society itself can have a dynamic nature. In case of Trogir, the dynamics of medieval society is present only until the first half of the 16th century, when the criteria for higher social status became disrupted, as the origin became the main criteria for reputation in a society, and only this was the prerequisite for gaining political power. This was the time when basic social classes, noblemen and plebeians were divided into real social ranks.

Small number of individuals was marginalized and some were pushed even further beyond the margins. The society itself, because of its moral values, was to some extent taking care of the persons who were deprived of their social status because of economical, proprietary, psychological or physical reasons, but it could not considerably improve their position. The threat of this kind of isolation was especially characteristic for lower social classes, or the poor. Total excommunication was also possible in cases ideological and religions grounds, but it could only be applied to individuals, and was a potential threat to all members of the society. In cases when someone tried to apply this kind of excommunication to the whole community, it had no value, and in the end it turned against those individuals who initiated it. This was the case when Lampridije, the bishop of Trogir, tried to excommunicate the entire commune. The excommunication also possible in cases of criminal acts. It depended on the type of a crime and was especially dangerous for lower social classes. On the other side, the noblemen and wealthy citizens could be also excommunicated for political reasons, and in those cases it included the entire family. The punishments for severe crimes was instantaneous, and in cases of banishment the return was always an option that happened later.

The disorders in social development (caused by wars, conflicts within commune, lack of food and diseases) were limiting factors of possible prosperity, and they were specially dangerous when they combined with one another. However, the society used all its powers to fight against these disasters. In cases of wars, the commune organized the defence system and used its diplomacy, trying to place the same burden on all members of society. In cases of their individual conflicts, they used to excommunicate those members who were the threat to the safety of the whole society, they traded in cases when they faced severe food shortages, and in cases of diseases they organized medical services.